

ADİGE CUMHURİYETİ(ADİGEYA)

Adige Cumhuriyeti

Adige Cumhuriyeti (AC) (Rusça: Республика Адыгея; Adigece: Адыгэ Республик), Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu üyesi bir cumhuriyet. Kafkas Dağlarının kuzeyinde, Krasnodar Kray sınırları içinde yer alır. Cumhuriyetin yazıçeviri olarak adı Respublika Adigeya olup Adigeya olarak da bilinir. Adige Cumhuriyeti adını, günümüzde nüfusun daha azı durumunda olan (% 24.2) Adigelilerden alır. Başkenti Maykop'tur (2010'da 154.740). Yüzölçümü 7.600 km² (Krasnodar Barajı ile birlikte 7.800 km²), nüfusu 440327 (2010). Nüfus yoğunluğu km² başına 58.8'dir.

Yönetimi:

Adige Cumhuriyeti'nde, Adigece ve Rusça konuşanların siyasi temsil eşitliği ilkesine (paritet) dayanan yarı Başkanlık sistemi yürürlüktedir. Yasama organı olan AC Devlet Parlamentosu-Khase (Хасэ) iki kanatlı ve

toplam 54 üyelidir: Khase, Maykop ve Adıgeysk kentsel alanları ile 7 rayonun birlikte oluşturduğu 9 seçim çevresinin (okrug) her birinin üçer üye ile temsil edildiği ve daha çok Adıgece konuşan üyelerin seçildiği 27 üyeli bir (üst) kanat; rayonların her birinin nüfusu oranında temsil edildiği ve daha çok Rusça konuşan üyelerin seçildiği 27 üyeli ikinci bir (alt) kanattan oluşur. Böylece Rus ve Adıge nüfusun siyasi temsil eşitliği (paritet) sağlanır ve korunur.

Adıge Cumhuriyeti'nde Devletin Başkanı (Л1ышъхьа) 5 yıl süreli olarak görevde kalır, daha önce seçilmek için Adıgece ile Rusça'yı birlikte bilme koşulu aranırken, daha sonra, Adıge Cumhuriyeti Anayasası'nda yapılan bir değişiklik ile, Rusça bilmek yeterli sayılmıştır. Daha sonraki federal bir yasa değişikliği ile, RF Devlet Başkanına, bir prosedüre göre yerel birimlerin devlet başkanı ve valilerini atama yetkisi verilmiştir. Aslan Carım ve Hazret Sovmen seçimle iş başına gelmişlerdir. Şimdiki Devlet başkanı Aslan Thak'uşın (Adıgece: Тхъак1ушынэ Аслъанчэрый; Aslan Tkhakushinov) RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Güney Okrug temsilcisi Dimitri Kozak tarafından AC Parlamentosu'na sunulan altı aday içinden, AC Parlamentosu-Khase'nin olurlu alan ve RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'e sunulan üç adaydan biri olarak uygun bulunmuş ve bu olur 13.12.2006'da AC Devlet Parlamentosu-Khase tarafından onanmıştır. Böylece 13.01.2007 tarihinden başlayarak geçerli olmak üzere, Maykop Devlet Teknoloji Üniversitesi rektörü Aslan Thak'uşın, Adıge Cumhuriyeti Devlet Başkanı olarak göreve başlamıştır. AC Devlet Parlamentosu-Khase, nisan 2011'de Devlet Başkanı (Prezident) ünvanını kaldırarak, "L'ışha-Л1ышъхьа" (Baş kişi/Başkan) adını kabul etmiştir.

Bakanlar Kurulu üyeleri, Başbakan dahil, Parlamento (Khase) dışından Başkan tarafından atanmakta ve görevden alınabilmektedir. Atamanın yürürlüğe girmesi için Khase onayı gerekir. Vladimir Samoienkov Bakanlar Kurulu Başkanı ya da Başbakan olmuş ("Adıge maq" gazetesi (internet), 18.01.2007), ancak Aslan Thak'uşın 12.05.2008'de Vladimir Samoienkov'u görevden alarak, yerine aynı gün Murat Kumpıl'ı (Къумп1ылэ Мурат) atamıştır (Adıge maq, 14.05.2008, internet).

Yerel idari birimler ve belediye kuruluşları Başkan'a ve Khase'ye karşı, bağlı ve sorumludur. Yargı, yüksek (AC Anayasa Mahkemesi; AC Yüksek Mahkemesi) ve alt kademe mahkemelerden oluşur. AC Başsavcılığı ve savcılık örgütü, Rusya Federasyonu Başsavcılığına bağlıdır .

İdari bölümler:

Adige, iki kentsel alan, yani Maykop ve Adigeysk kentsel alanlarıyla, yedi rayon birimine ayrılır.

Adige köyleri de bulunan Tahtamakay, Tevçejsk, Krasnogvardeysk, Şogenovski ve Koşehablski ile, ağırlıklı Rus nüfuslu Giaginski ve Maykopski rayonları.

Kentsel alan ve rayonlar, kendi içlerinde okrug (bucak) denilen daha küçük idari birimlere ayrılırlar, köyler okrug içinde yer alırlar. Bütün bu idari birimlerin kendi seçilmiş meclis ve yürütme komiteleri bulunur.

Tarih:

Adigeler (Çerkesler), tarihöncesi çağlardan beri Kuzeybatı Kafkasya'da yaşamış olduğu kabul edilen bir halktır. Adige ataları için, Grek belgelerinde Sind ve Meot gibi adlar kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar da, Adigelerin Hattilerden türediğini kabul etmektedirler (bk. Prof.Ğış Nuh, "Adigece'nin temel sorunları-1", internet; ayrıca bk. Ali Çurey, "Hatti Hititlerin Kökeni ve Çerkesler", Çiviyazıları Yayınevi). Adige destanı Nartlarda "Cırt", "Çıt", "Çınt" biçiminde geçen yer ve topluluk adlarıyla anılan halkların Sind ve Meotlar olduğu sanılmaktadır. Ölü gömme kültüne (tapıncına) göre, Sind ve Meot varlığı M.Ö. 3. binyılına değin izlenebilmektedir. Meotların ('Mıvıt'/'Мыыт1' ya da 'Мыыт1э') Kimmerler ve İskitler ile ilişkileri bulunuyordu. M.Ö. 8.-7. yüzyıllarda Adige-Grek ilişkileri başladı (bk. Bestleniye Asker, "Adigeler Greklere yardımcı oluyorlardı", internet). Grek belgelerinde Sind ve Meotların yazılarının bulunduğu yazılıdır;nitekim 1955'te, Adigey'de, arkeolojik kazılar sonucu Meot (Мыыт1э; Adige) yazılı tabletleri bulunmuştur (bk. Adigey-Ekonomi bölümü). M.Ö. 5. yüzyılda kurulu olduğu bilinen, ama daha öncesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan, 4. yüzyıl ikinci yarısına değin yaşayan ve merkezi Sindika limanı olan Sindika Devleti kralları kendi adlarına sikke (madeni para) kestiriyorlardı.M.Ö.479'da Bosporos Krallığı'nın eline geçen ve yıkılan Sindika limanı yerinde Gorgippia (Anapa yerinde) adlı bir Grek kenti kuruldu.Sindika, M.Ö. 4. yüzyılda, dış, özellikle İskit saldırılarından korunma amacıyla, Bosporos kralı Levkon I döneminde (M.Ö. 349-348) komşu Bosporos Krallığı'na katıldı. M.Ö. 3. yüzyılda ucuz Mısır buğdayının rekabetine dayanamayıp çöküş süreci içine giren Karadeniz kıyısındaki Grek "Bosporos Krallığı"nın zayıflaması, M.S. 2. yüzyılda beliren İskitlerin izleyicileri Sarmatlar, ayrıca batıdan kıyılarına yönelen Gotlar ile kuzeydoğudan ve kuzeyden gelen ve 4.

yüzyılda yoğunlaşan Hunların saldırıları sonucu, Azak Denizi ve Karadeniz kıyılarındaki kentler yıkıldı ve kıyı ticareti de sona erdi, verimli topraklar ve otlaklar Hunlar'ın eline geçti. Adıgeler ise, dağlara sığındılar.

Hunların çekilmesinden (6. yüzyıl) sonra, Adıgeler Asya steplerinden gelen Avarların saldırıları ile karşılaştılar ve uzun bir süre kendilerine gelemediler. Avarların çekilmesinden sonra, Adıgeler eski topraklarını geri aldılar, kuzeyde, bugünkü Ukrayna ve Kırım Yarımadası içlerine değin yayıldılar. Halen, buralarda birçok yer Çerkes (Adıge) adları taşımaktadır. Ancak, doğudan ve kuzeyden gelen Hazarlar, Kuzey Kafkasya topraklarının çoğunu ele geçirdiler. Durumdan, yani Hazarlarla sürdürülen savaşlardan yararlanan Ruslar 10. yüzyılda Kerç Boğazı dolaylarında Tmutarakan Prenslığı'ni kurdular, ama Prenslık 11. yüzyılda Adıgelerle Alanların bir bölümünün (Yaslar) birleşmesi sonucu ortadan kaldırıldı. MS 2. yüzyılda beliren ve günümüz Osetler'inin ataları olarak kabul edilen İran asıllı Alanlar, Kuban Irmağı havzalarında yoğunlaşarak yayıldılar. 11-13 yüzyıllarda Alanlar feodal bölünmeler içine girdiler ve eski güçlerini yitirdiler. Bu dönemde Adıgelere Zykh (Зыхы) ve Kasog gibi adlar veriliyordu. Daha sonra Bizans, Venedik ve Ceneviz ile ticari ilişkiler kuruldu, Ortodoks ve Katolik mezhepleri Adıgeler arasında yayılmaya başladı. Ama eski kentsel ve yazılı yaşama dönülemedi.

1223'te Moğol saldırıları başladı ve bir Moğol-Kıpçak devleti olan Altın Orda Devleti kuruldu (1242-1501). Kuzey Kafkasya'daki düzlük alanlar Kıpçaklar'ın eline geçti. Nitekim günümüzde Kuzey Kafkasya'da yaşayan Kumuk ve Nogaylar ile Balkar ve Karaçay toplulukları, bu akınlar sonucu şimdiki yerlerine yerleşmiş olmalılar, nitekim bu topluluklar halen Kıpçak lehçelerinde konuşmaktadırlar. 1395'te Timur'un saldırıları ile karşılaşıldı ve giderek Altın Orda da parçalandı. Parçalanma sonucu, Altın Orda yerinde, komşu devletler olarak Kırım Hanlığı (1426-1783) ile İdil Irmağı güneyinde ve Hazar Denizi'nin kuzeybatı yörelerinde Astrahan Hanlığı (1466-1556) oluştu. Bu arada Kuban Irmağı kuzeyindeki topraklar da 13-15. yüzyıllar boyunca Adıgeler tarafından giderek ve büyük çapta Tatarlar lehine terk edildi ve Orta Kafkaslar'da

şimdiki Kabartay bölgesi ya da Kabardiya oluştu. Dört büyük derebeyi ailesi (pşı) ve bunların vasalları tarafından yönetilen Kabardiya, 1556'da Astrahan Hanlığı'nın Rusya tarafından ortadan kaldırılması ve Rusya ile sınırdaş olunması sonucu, Kırım egemenliğinden çıktı ve 1557'de Rus koruması (egemenliği) altına girdi.

Kabardiya'nın 1557'de Rus koruması altına girmiş olması olayı, bugünkü Kabardey-Balkar Cumhuriyeti ile yetinilmeyerek, tarihsel anlamda bir ilgisi bulunmayan, 1864 yılına değin bağımsızlığını korumuş olan şimdiki Adigey ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ni de kapsayan, ama aynen bu iki yöre (region) gibi, en az birer bölümü ile, o zamanki tarihsel Çerkesya sınırları içinde bulunan Krasnodar Kray ve Stavropol Krayı ise dışarıda bırakan ilginç bir resmi uygulamayla, "Adıgelerin Rusya'ya katılmalarının 450. yılı" biçiminde 2007 yılı boyunca kutlanmıştır. Ayrıca, kutlama programı çerçevesinde, Nalçik'te anıt heykeli dikili olan, Müslüman Kabartay büyük derebeyi (pşı) Temrıko İdar'ın kızı iken, 1561'de Moskova'da bir kilisede vaftiz edilip Mariya Temrukovna adını alan ve ikinci karısı olmak üzere ilk Rus çarı IV. İvan'a (Korkunç İvan; 1530-1584) nikahlanan, Rus-Kabartay dostluğunu simgeleyen Goşevnay İdar (1544-1569) ve Rusya'nın genişleme sürecinde görev almış ve etkili makamlarda bulunmuş olan çok sayıda Kabartay soylusu (komutan ve devlet adamı) da anılmıştır. Bu arada Kabartay-Balkarya'nın kurucu ortağı olan Balkar halkı, 1557'de Rusya'ya katılmadıkları, 1827 yılına değin egemen bir halk ve bölge olarak kaldıkları gerekçesiyle, sözkonusu 450. yıl kutlamalarına katılmamıştır.

Adıgelerin ikiye ayrılması

1557 sonrasında Adıgeler, Rus korumasındaki Kabartaylar; Osmanlı İmparatorluğu ve onun korumasındaki Kırım Hanlığı ile fiilen bir dayanışma içinde ve Rus yönetimi dışında olan bağımsız Çerkesya Adıgeleri biçiminde ikiye ayrılmış oldular. Adıge dili de batı ya da asıl Adigece ve doğu ya da Kabartayca biçiminde iki kola ayrıldı. Bu iki kol arasındaki uzaklaşma, sözgelışı Türkçe örneğini bir ölçü olarak alırsak, Azerice'ye göre daha fazla, Özbekçe'ye göre daha azdır denilebilir.

1739 Belgrad Antlaşması gereğince Büyük ve Küçük Kabartay bölgeleri, Osmanlı ve Rus etki alanları arasında tarafsız bölgeler olarak kabul edildiler. Ama Osmanlıların istediği sonuç elde edilemedi, Kabartay derebeyleri Ruslarla işbirliğine devam ettiler. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca, Osmanlılar, Kabartay müttefiklerinin yardımıyla Orta Kafkaslar'daki stratejik dağ geçitleri üzerinde üstünlük ve kontrol kurmuş olan Rusları Kuzey Kafkasya'dan uzaklaştırmayı denediler. Ancak Türkleri ağır bir biçimde yenen Ruslar Kırım (1771), Kabartay ve Kuzey Osetya'da denetim kurdular, ardından bir araba yolu da inşa ederek, ilk kez Daryal Geçidini geçtiler; Güney Kafkasya'ya giren Ruslar, Gürcü müttefikleri ile birlikte Osmanlı korumasındaki İmereti Krallığı (Açıkbaş) başkenti Kutaisi'yi ele geçirdiler ve Türkleri kıyıya doğru sürerek, Poti Kalesinde kuşatma altına aldılar. Sonuç olarak, denge Ruslar lehine, Türk, Kırım, Adıge ve Kuzey Kafkasya halkları aleyhine bozulmuş oldu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonucu, Kabartay

bölgesi, Kuzey Osetya ile birlikte Rusya'ya ilhak edildi. Burada Ruslar, 1739'dan beri birer bağımsız bölge olan bu bölgeleri, Kırım Hanlığı'ndan "alarak" ilhak ettiler (bk. Ashad Ç'ırğ, "Tehlike Kuzeyden Geliyordu", internet). Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı korumasına da son verildi, Kırım Hanlığı bağımsız ülke sayıldıysa da, burası fiilen Rusların denetimine girmiş oldu ve bir süre sonra da Rusya'ya ilhak edildi (1783).

Ruslar 1783'te Kırım Hanlığı'nı, bu arada Kuban Irmağı'nın kuzeyinde, Azak Denizi'nin doğusundaki Taman Yarımadası'nı, Kuban ve Yeya ırmakları arasındaki Kırım topraklarını ilhak ettiler. Kuban Irmağı kuzeyi topraklarını 1783 yazı içinde, etnik temizlik ve soykırım uygulayarak, Nogaylar ile Adigeler'den tamamıyla temizlediler, Kuban Irmağı üzerindeki topraklar 10 yıl boş (sivil yerleşime kapalı) tutulduktan sonra, 1792-1793 yıllarında Rus Kazaklarının yerleşimine tahsis edildi

Rusların Adıgey'i karadan kuşatması ve Osmanlı-Çerkes ittifakı :

Ruslar, 1774'ten sonra, Kuban'ın güney havzası ile Karadeniz kıyılarına yayılmış olan Adıgeleri ya da onların ülkesi olan Adıgey'i (Çerkesya'yı), kıyı ve güneydeki Osmanlı korumasındaki topraklar (Abhazy ve Gürcü toprakları) dışında, üzerinde askeri kale, karakol ve gözetleme kuleleri bulunan müstahkem hatlarla çevirerek kuşatma altına aldılar. Zor bir durumla karşılaşan Adigeler Osmanlı'dan yardım ve ittifak talebinde bulundular: Osmanlılar Adıgelere yardım ve kendi savunma politikaları gereği Ferah Ali Paşa'yı Soğucak Muhafızlığına (Gelencik) atadılar. 1781'de, Fransız mühendislerinin de yardımıyla, bir Osmanlı garnizonunun yerleştirildiği Anapa kalesinin inşaatı başlatıldı ve Ferah Ali Paşa, Anapa Muhafızı (Askeri Vali) oldu.

Anapa 1828 yılı Rus işgaline değin, Çerkesya'nın da başkenti konumundaydı. Çerkesya'yı oluşturan 12 bölgenin (eyalet) yerel meclislerince seçilen temsilciler Anapa'ya gönderilir ve onlar aracılığıyla önemli kararlar alınırdı. Kentte Osmanlı bayrağı yanında Adigelerin bayrağı da dalgalanırdı. Diplomatik, idari ve askeri işler Anapa'dan yürütülüyordu. Dış ülkelere gönderilecek elçiler, bölge askeri komutanları ile yargıçların seçilmesi yanında, savaş zamanında ve gerektiğinde, Hakim denilen ve sınırsız yetkilerle donanmış bir önder de (hem yönetici ve hem de üst komutan) belirleniyordu.

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Temmuz 1791'de Anapa ve bu kaleye sığınmış bulunan ve Adıge Ordusu Başkomutanlığına (Hakim) getirilmiş olan İmam Mansur Rusların eline geçti, ama 1792 Yaş Antlaşması ile Anapa Osmanlılara geri verildi.

1801'de Kartlı ve Kaheti Krallığı (Doğu Gürcistan) toprakları Rusya'ya ilhak edildi. 1806 yılından başlayarak, Osmanlı korumasındaki İmereti Krallığı ve Mingrel Prenslığı toprakları Rusya'ya ilhak edildi. Bu arada Karadeniz kıyısında Sohum Kalesi merkezli ve Osmanlı korumasında olan Abhaz Prenslığı ise, Osmanlılar'dan ayrıldı ve bir antlaşma ile Rus koruması altına girdi (Abhaz yazarı Hayri Ersoy'a göre, Abhaz Prenslığı'nin nüfusu 1858'de 94.023 idi, bk. H. Ersoy, Dili, Edebiyatı ve Tarihi ile

Çerkesler,İstanbul,1993,s.44).Bütün bu oluşumlar 1812 Bükreş Antlaşması'yla da kalıcılaştı, ayrıca 1813 Gülistan Antlaşması'yla da İran Dağıstan'nın tamamı ile şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuzeyi üzerinde Rus egemenliğini tanıdı. Böylece Rusya Güney Kafkasya'ya kalıcı olarak yerleşmiş oldu.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Nisan 1807'de Anapa yeniden Rusların eline geçti. Ama 1812 Bükreş Antlaşması'na göre Anapa, Osmanlılara geri verildi, ayrıca kuzeydeki Kuban Irmağı ile daha güneydeki Bzıb Irmağı (Pitsunda) arasındaki Çerkesya'nın Karadeniz kıyılarının denetimi de Osmanlılara verildi; Bzıb Irmağı ile Rioni Irmağı (Poti) arasındaki Karadeniz kıyılarının,bu arada Bzıb Irmağı ile İngur Irmağı arasında bulunan ve 1810'da bir antlaşmayla Rusya korumasını benimsemiş olan Abhazy Prensliği kıyılarının denetimi de Ruslara bırakıldı.

Böylece, 1792 Yaş Antlaşması ile Rusya tarafından temelleri atılan planlı bir yayılcı strateji izleyen Rus diplomasisi, uluslararası hukuka göre bağımsız bir ülke olan Çerkesya'nın ele geçirilebilmesi için, tıpkı 1774'te Kabartay topraklarının hileli yollarla ilhakı olayında olduğu gibi, ileriye yönelik siyasal bir alt yapı oluşturmaya çalışıyordu. Çerkesya kıyı denetiminin Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olması da, Rusya'nın 50-100 yıllık süreçlere yayılarak geliştirilen yayılcı politikalarını perçinlemeyi amaçlayan süreçlerden biri olmalıdır. Sonuç olarak, Çerkesya, artık bağımsız bir ülke olarak değil, ileride Osmanlı Devleti'nden bir antlaşmayla, yani "hukuka" uygun olarak alınmış bir toprak parçası imiş gibi gösterilebilecek ve tepkiler geçiştirilebilecekti. Bu da Rusların ne denli ileri görüşlü, hesaplı, uzun vadeli ve sabırlı bir diplomasi yürütmekte olduklarını göstermektedir.

Anapa, 1828'de kuşatma altına alındı, 12 Haziran 1828'de kesin olarak Rusların eline geçti. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile, kuzeyde Kuban Irmağı ağzından güneyde Bzıb (Psıb) Irmağı ağzına ya da Pitsunda'ya dek uzanan ve Osmanlılarca yerine getirilen Çerkesya kıyılarının denetimi, Osmanlı Devleti tarafından Ruslara devredildi. Böylece Çerkesya,haksız ve hileli bir antlaşma ve diplomasi oyunuyla, sıradan bir Rusya "toprağı" imiş gibi, Ruslarca dünyaya tanıtılmaya başlandı. Bu durum Karl Marx başta olmak üzere, dönemin demokrat çevrelerce kınanmış, Çerkeslere destek çağrıları yapılmıştır. Ancak bu gibi sivil kesim çağrıları durumu değiştirememiştir. Sonuç olarak Poti limanı kuzeyindeki tüm Doğu Karadeniz kıyılarında kesin bir Rusya denetimi kurulmuş oldu.

Rusların Adıgey'i karadan ve denizden kuşatması

Ruslar, 1829 Edirne Antlaşması gereğince, Ruslar Adıgelerden boyun eğmelerini istediler, ama Adıgeler, bağımsız olduklarını, Osmanlıların kendilerini Rusya'ya terk etme yetkilerinin bulunmadığını öne sürerek, boyun eğmeyi kabul etmediler. Bunun üzerine Kafkasya Valisi General Paskeviç, Adıgelere boyun eğdirmek için bir plan hazırladı. Buna göre kuzeydeki Rus kalesi Anapa'dan güneydeki Rus kalesi Sohum'a kadar uzanacak olan bir "Karadeniz Kıyı Hattı" ile,bir Rus deniz üssü olacak olan Gelencik limanından başlayıp

ülke içinden geçecek ve Adıgelerin bir bölümünü ana Çerkes nüfusundan ayırarak Yekaterinodar'ın (Krasnodar) batısındaki Olginski köprü karakoluna uzanacak olan "Gelencik Hattı"nı kurma kararı aldı. Böylece bölünmüş olacak Çerkeslerin dış dünya ile olan ilişkileri kesilmiş olacak ve boyun eğmeleri sağlanacaktı. Ancak, hesapta olmayan bir biçimde 1830'da İmam Gazi Muhammed önderliğinde Dağıstan ve Çeçenya'da büyük bir Müslüman ayaklanması baş gösterdi, binlerce Dağıstanlı ve Çeçen mücahit Rus mevzilerine saldırdı. Ayrıca Polonya'da da Rusya karşıtı büyük bir ayaklanma oldu. General Paskeviç, ayaklanmayı bastırması için 1831'de Polonya'ya gönderildi. Bu iki nedenle Çerkesya'daki müstahkem hatlar kurulması işi, ertelenmiş oldu. Gazi Molla sanı verilen İmam Gazi Muhammed, 1832'de öldürüldü, yerine seçilen İmam Hamzat'ın da öldürülmesi üzerine, 1834'te Şamil, Dağıstan ve Çeçenya Müslümanlarının İmamı (Dini Devlet Başkanı) olarak direnişin başına geçti.

İmam Şamil, üslendiği Dağıstan'daki Ahulgoh kalesinin düşmesi üzerine (1837) Çeçenya'ya kaçtı. Şamil'in yenilmiş olması üzerine, Ruslar, hat inşaatlarını yeniden başlattılar. 1837-1839 yıllarında hatların inşaatı tamamlandı. Çerkeslerin dış dünya ile olan bütün bağlantıları kesilmiş oldu. Adıgeler, ayrıca, dört bir yandan saldırıya geçen Ruslarla aralıksız çarpışıyorlardı. Ruslar, doğudan batıya doğru ilerlediler, Kuban'ın ana kolundan, daha batıda bulunan ve Kuban'ın bir kolu olan Laba Irmağına ulaştılar; ele geçirdikleri bu yerleri, yani Kuban-Laba ırmakları arasındaki "Base Ovası" (Басэ губгъо) denilen geniş ve bitek yerlerde yaşayan yerli halkı katliam ve etnik temizlikten geçirdiler, köyleri ateşe verdiler ve bu bölgeye, stanitsalar (Kazak köyleri) kurarak silahlı Kazakları yerleştirdiler. Base Ovasındaki Adıgelerin ve güneydeki dağlarda yaşayan Abazaların (Abazin) kalıntıları da Küçük ve Büyük Zelençuk ırmakları vadilerine sürerek, hapsedecek bir biçimde oralara yerleştirdiler. Vadi çıkışlarında Rus askeri kale ve stanitsaları kuruldu, birbirine kapalı olan bu vadilere yerleştirilen nüfus sıkı bir denetim altına alındı. Bu nüfus, 1774'ten beri Rus yönetiminde olan Kabardiya'dan getirilen Kabartay göçmenlerle harmanlanarak uysallaştırılmaya çalışıldı (Bu bölgede şimdi RF'ye bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti bulunmaktadır).

Öte yandan 1839'u 1840'a bağlayan kış mevsimini yarı aç ve perişan bir halde geçiren Adıgeler, bazı ajanların, Rus kale ve karakollarına saldırıya geçilmesi durumunda "Türk ve İngiliz yardımlarının mutlaka geleceği" biçimindeki boş sözlerinin etkisinde kalarak, 1840 yılı ilkbaharında, ilkel silahlarıyla toplu bir halde karşı saldırıya geçerek hatları yıktılar ve bazı kaleleri ele geçirdiler. Rusların takviye almaları, bu arada bekledikleri dış yardımların da gelmemesi üzerine düş kırıklığına uğradılar, saldırılarını durdurup savunmaya çekildiler.

Adıgelerin 1840 yılındaki yarım kalmış başarılarını bir zafer olarak algılayıp moral bulan ve yeniden güç kazanan İmam Şamil Çeçenya ve Dağıstan'da savaşı yeniden başlattı. Bu arada savunmada olan Adıgelerin yeniden saldırıya geçmelerini sağlamak ve şeriatı yaymak üzere naip denilen vekillerini, temsilci olarak Çerkesya'ya göndermeye başladı, ancak ilk naipler başarılı olamadılar. Geleneksel (eski demokratik

toplum) ilişkilerin ağır bastığı ve Hanefi mezhebine mensup olan Çerkesya'da, Çeçenya ve Dağıstan'daki gibi Şafii İslam hukuku (şariat) iyi karşılanmadı. 1846'da İmam Şamil, Çerkesya ile Çeçenya'yı ayıran Kabardiya'yı yanına alıp Çerkesya'daki Adıgelerle birleşmeyi denedi,böylece direnişi Kuzey Kafkasya Müslümanları boyutuna yaymak istemişti,ancak Ruslardan çekinen ve çıkar ilişkileri bastıran Kabartay derebeyleri (pşı), Şamil'in safına katılmayı göze alamadılar, vadi çıkışlarına silahlı müfrezeler yerleştirerek köylülerin Şamil'e katılmalarının önünü kestiler.Ruslar 1774'teki ilhak ile birlikte Kabartaylara,özellikle beylere (pşı) geniş tarım toprakları bırakmışlardı, ayrıca bunların feodal haklarını/hukukunu da tanımışlardı. Kabardiya'daki başarısızlık üzerine, İmam Şamil, genç ve yetenekli naiplerinden Muhammed Emin'i, 1848'de, temsilcisi olarak, Çerkesya'daki Adıgelerin arasına gönderdi. Naib, İmam Şamil'in derebeyliğini ve köleliliği yok ederek hüküm sürdüğü Dağıstan ve Çeçenya bölgelerinde gerçekleştirmiş olduğu şariata dayalı toplumsal eşitliği Çerkesya'da gerçekleştiremedi, karşısında bir dizi güçlük ve engel belirdi. Şafii Müslümanlar olan Çeçen ve Dağıstanlıların aksine Hanefi Müslümanlar olan Adıgelerde toprak mülkiyetinden de güç alan etkili bir din adamları örgütlenmesi (şeyhlik ve tarikat kurumları) yoktu. Bu nedenle din adamlarının ekonomik ve idari gücü çok zayıftı. Çerkesya'da geleneksel/laik demokratik kurumlar(h'abze/хабзе) yanında,yer yer bir derebeyi düzeni de vardı.Bjeduğ,K'emguy ve Besleney gibi topluluklarda feodalizm/yerel beylik düzeni geçerliydi. Adıgelerin birçoğu köle ve soyluluğun genetik ve tanrısal bir kaynağa dayandığına inanıyor,kökü derinlerde olan bu çağdışı anlayışı,İslam dini bile ortadan kaldıramıyordu. Derebeyi ve zengin/egemen sınıfların desteğini yitirmekten çekinen Naib, ciddi ve geniş reformlar yapmayı göze alamadı,sonuç olarak sınırlı bir destek sağlayabildi,bu arada çelişik uzlaşma yollarını, baskı ve terörü de denedi, bir K'emguy derebeyinin kızını çok eşli haremine aldı. Ama bu yeni evlilik ve çelişik hareketleri yoksul köylülerin uzaklaşmasına, kölelerin de özgürlük umutlarını yitirmelerine yol açtı.O sıralarda Karadeniz kıyısında,Soçi yöresinde yaşayan Vıbıhların dörtte bir kadarı köleydi, Abadzehler arasında da çok sayıda köle vardı,köleler baskı ve sömürü altındaydı,ayrıca Osmanlı pazarlarına yönelik esir/köle ticareti vardı. Kölelerin özgürleştirilememiş olması, bu insanların savaşa seferber edilmeleri fırsatını yok etti. Bunun yol açtığı yıkım ve zararlar ileride daha da net olarak görülecekti.

Naib'in şariata dayalı devlet yapılanması ve saldırı politikası, halkın tepkilerine yol açtı. Naib 1851'de Ruslar karşısında yenilgiye uğradı. Giderek Naib'e destek, Abadzehlerle sınırlı bir düzeye düştü;demokratik bir yaşama alışkın olan Şapsığlar ve diğer topluluklar,düzenbaz ve güvenilmez bir kişi olarak algıladıkları Naib'in otoritesini benimsemeyi reddettiler, şariat mahkemesi binalarını yaktılar ve Naib yanlısı din adamlarını ve kadıları (yargıçları) bölgelerinden kovdular. Bu yeni bölünme ve kaos, ayrıca Şamil tarafından desteklenen Naib'in Rus mevzilerine yönelik saldırı politikası, savunmaya dayalı genel Adıge stratejisini de zayıflattı. Saldırıları, daha sert Rus misillemelerine yol açtığı gibi, Rus savaş şahinlerinin elini daha da güçlendirdi, barışçı bir toplum olan Çerkeslerin "kötü", "haydut" ve "saldırgan kişiler" oldukları biçiminde,

yalana dayanan bir Rus kampanya ve dezenformasyonu/yanlış bilgilendirmesi ile Rus kamuoyu da yanıltıldı.

Kırım Savaşı sonrasında Adıgelerin terk edilmesi:

Adıgeler 1853-56 Kırım Savaşı'na fiilen katılmadılar, çünkü Adıgeler Müttefikler tarafından bağımsız bir öge (siyasal birim ya da devlet) olarak değil, Osmanlı Devleti'nin "Kafkasya Genel Valiliği"ne bağlı, "Çerkesya Askeri Valiliği" kapsamında ele alınmak istendiler. Bu yaklaşım biçimi, düş kırıklığına yol açtı, Adıgelerin Müttefiklere olan güvenini sarstı. Osmanlı yönetimince İmam Şamil "Kafkasya Genel Valisi" olarak ilan edildi, eski bir Rus subayı olan Natuhay asıllı Seferbey Zaneke, Osmanlılarca Sefer Paşa (ölm. 1858) adıyla Çerkesya Askeri Valiliğine atandı, ama Rus generalleri gibi Osmanlı paşalarını da istemeyen Şapsığlar, Sefer Paşa'yı ve Osmanlı egemenliğini tanımadılar. Ayrıca Müttefik çıkartmasının Ruslarla savaş içinde olan Çerkesya yerine, Kırım'a yapılmış olmasını hoş karşılamadılar. Bu ve benzeri gelişmeler Adıgeleri küstürdü. Müttefik stratejisi Karadeniz'deki Rus donanmasını ve deniz üslerini yok etmek, Akdeniz'e doğru bir Rus yayılmasını önlemek ve Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü koruma altına almak gibi amaçlarla sınırlıydı ve doğrudan Adıgelere ilişkin bir yardımı içermiyordu. Adıgeler bu konsept içinde, süvari birlikleri halinde ve Osmanlı tertibinde bir yan unsur olarak kullanılmak ve cepheye sürülmek isteniyor, ama kendilerine bir gelecek güvencesi verilmiyordu. Beklentileri karşılanmayan Adıgeler, bu biçimde kullanılmayı kabul etmediler.

Bütün bu olumsuz durumlara karşın, Adıgeler, İmam Şamil'inki gibi ve durum gereği, Rusların Kafkasya'daki birliklerinin önemli bir bölümünü, neredeyse yarısını cepheye sürmelerini engellemiş ve Müttefikler'e (İngiliz, Fransız ve Osmanlılar'a) dolaylı da olsa, büyük bir destek sağlamış oldular.

Müttefikler Rusları barışa zorlamak için, savaşın sonlarına doğru, 1855'te, Çerkesya kıyılarına geç kalmış bir çıkartma yaptılar ve Taman Yarımadasının bir bölümünü ele geçirip jest anlamında "Çerkesya Valisi" Sefer Paşa'yı (Zaneke) desteklemiş oldular, Rusları da Yekaterinodar'a (bugünkü Krasnodar) doğru geri çekilmek zorunda bıraktılar. Ancak bu tamamlanmamış hareket, yarar yerine zarar getirecek; katı Rus nefret ve düşmanlığının Adıgeler üzerinde yoğunlaşmasına ve faturanın Çerkeslere kesilmesine neden olacaktı. Çerkesya'da bunlar olurken, öte yandan Osmanlı birlikleri Güney Kafkasya'da üstüste yenilmiş, Kars Kalesi de Ruslara teslim olmuştu.

1856 Paris Antlaşması, Müttefikler ve Ruslar tarafından ele geçirilen yerleri karşılıklı olarak geri verme, Karadeniz'i Rus donanma ve üslerinden arındırma, Osmanlı Devleti'ni büyük devletlerden biri sayıp koruma altına alma koşullarıyla imzalandı. Antlaşma'da Adıgelere (Çerkesya'ya) ilişkin hiçbir değinme yoktu. Böylece 1829 Edirne Antlaşması hükümleri, Müttefiklerce gündeme getirilmemiş, egemen Çerkesya'nın, bir "Rus toprağı" olarak sayılması durumu, üstü kapalı "onaylanmış" oldu. Antlaşma gereği, Müttefikler Çerkesya ve Kırım'ı tahliye ettiler.

Bu arada Rus generalleri de,Karadeniz yoluyla Batı dünyasına açık bir stratejik bölge ve büyük nüfuslu bir halk (2 milyon) olan Adıgelerde (Çerkeslerden) kurtulma yollarını görüşmeye başladılar.1857'de Kafkasya Ordusu Kurmay Başkanı General Milyutin,Adıgelerin bir bölümünün (Karadeniz kıyılarında yaşayan Çerkeslerin) kuzeydeki Don Irmağı havzasına sürülmesi biçiminde gizli bir rapor hazırlayıp,üstü Kont Baryatinski'ye sundu (1857),ama Rusya'daki diğer Müslümanların tepkilerinden çekinen Rus makamları Milyutin'in önerisini sakıncalı bulup uygulamaktan kaçındılar.Bu arada bazı Rus komutanlar,örneğin General Filipson,Karadeniz kıyısındaki Çerkeslerin Osmanlılarla ticaretine izin verilmesi halinde,Adıgelerle bir barışın sağlanabileceği görüşünü savundu.Ancak General Nikolay Yevdokimov,bu görüşe karşı çıktı. Onun görüşüne göre,Rusya'nın gelecekteki stratejik çıkarları gereği, dağlardaki Adıgeleri yerlerinden çıkartarak Kuban Irmağı boylarındaki düzlüklere yerleştirmek ya da Türkiye'ye göndermek,Adıgelerden boşaltılacak olan yerlere de Kazakları yerleştirmek gerekiyordu,böylece Karadeniz kıyıları güvence altına alınmış ve kesin olarak Ruslaştırılmış olacaktı.Çar II.Aleksandr,General Yevdokimov'un önerisini onayladı (1960;Bkz.Prof.Dr.Ç'ırğ Ashad,"Meclis Özgürlüğün Mücadelecisiydi",internet).Sürgün kararı,henüz boyun eğmemiş olan Karadeniz kıyısındaki Çerkesleri,yani Şapsığ,Vıbıh ve Cigetleri kapsayacak,ayrıca daha kuzeyde,Anapa,Novorossiysk ve Gelencik yörelerinde yaşayan ve boyun eğmiş olan Natuhayları da kapsayacaktı.Buralarda yaşayanlar topraklarından çıkırılıp Türkiye'ye gönderilecekler ya da isterlerse,ki pratikte bu pek de olanaklı değildi,daha doğudaki,Rus yönetimindeki elverişsiz ve sıtma yatağı Kuban düzlüklerine,azınlığı oluşturacak biçimde yerleştirileceklerdi,Adıge/Çerkes köylerinin etrafında yağmacı ve saldırgan Kazakların stanitsaları kurulacak ve Çerkeslerin kontrolu da Kazak milislerince yerine getirilecekti.Ek olarak,1859'da boyun eğmiş olan Abadzehler de,Çar II.Aleksandr'ın 11 Eylül 1861'de verdiği bir kararla sürgün kararı kapsamı içine alındılar.Böylece,kıyı dışında Çerkesya'nın içteki dağlık yöreleri de yerli nüfusundan boşaltılmış olacaktı.

Ruslar önce,doğudaki İmam Şamil'in üzerine yürüdüler:6 Eylül 1859'da İmam Şamil,Dağıstan Gunib'de Mareşal Kont Baryatinski'ye teslim oldu, ardından Şamil'in Çerkesya'daki naibi Muhammed Emin de,Abadzehlerle birlikte,Ruslarla bir anlaşmaya vararak direnişten vazgeçmişti (2 Aralık 1859).Şamil ve Muhammed Emin,Rus hükümeti tarafından maaşa bağlandılar.Artık Rusya'nın tek hedefi,henüz boyun eğmemiş olan Adıgeler idi.Bu arada Rus birlikleri de Dağıstan ve Çeçenyadan Çerkesya'ya doğru kaydırılmaktaydı: 1859'da sınır,doğuda Kuban ırmağından Belaya Irmağına(Çerkesçe-Şhaguşe) kaymış ve Ruslarca işgal edilmiş olan bu yerlerde yaşayan Adıge toplulukları (Bjeduğ,K'emguy,Besleney,Mahoş,Yegerukay,Kuban Kabartay,Hatukuay,Mamhığ,vb) ve en son olarak da Abadzehler Rus yönetimine alındılar (2 Aralık 1859).Ocak 1860'da,kıyıda (Anapa yöresinde) yaşayan ve kuşatma içine alınmış olan 240 bin nüfuslu Natuhay topluluğu da Ruslara boyun eğdi.

Adıgelerin Osmanlı İmparatorluğu'na sürülmeleri kararı

Ruslar 1859'da boyun eğmiş olan 260 bin nüfuslu Abadzehleri,2 Aralık 1859 tarihli anlaşmayı bozarak,Şapsığlar ve Vıbıhlar yanında,1861'de etnik temizlik kuşağı içine aldılar ve Abadzehlere saldırdılar.Bunun üzerine,Abadzehler, Şapsığ (300 bin) ve Vıbıh (100 bin) bölgelerindeki direnişe katılma kararı aldılar,savunma amacıyla ve Vıbıh bölgesinde 1861 yılında ortak bir merkezi yönetim altında birleştiler ve merkezi,Ruslardan uzaktaki "Saçe" (Soçi) yakınlarında olmak üzere bir Çerkes Ulusal Meclisi ve bir federal yönetim oluşturdular,ama Ruslar kıyıda gizli bir çıkartma yaparak ve deniz komandolarını göndererek Meclis binasını ateşe verip yaktılar.Adıge yönetimi temsilcileri,Eylül 1861'de,Maykop yakınına,Hamketi'ye gelen Çar II.Aleksandr'dan "sürülmemeleri" koşuluyla görüşme ve barış talebinde bulundular,ama gerçekçi bir diplomasi de yürütemediler;Adıgeler,bir uzlaşma için "Topraklarında yol,kale ve istihkam yapılmaması,stanitsalar (silahlı Rus Kazak köyü) kurulmaması" gibi Rusların kabul edemeyeceği koşullar öne sürdüler.Sonuç olarak Çar,Adıgelerin koşullarını,"Ya Osmanlı'ya göç edin ya da Kuban boylarında sizin için ayırdığımız yerlere yerleşin" diyerek çok sert bir biçimde geri çevirdi.

Bunun üzerine,Aralık 1864 tarihine kadar uygulanan ve 1867'de iptal edilen, "10 Mayıs 1862 tarihli bir Rus hükümet kararı" yürürlüğe kondu:Harekete geçen Rus ordu birlikleri, Adıgeleri,boyun eğmeye ve topraklarını terk etmeye zorlamak için,köyleri kuşatmaya başladılar.Rus birlikleri,sistemli ve planlı bir biçimde köyleri basıp ateşe veriyor,terör uyguluyor,yakalanan Adıgeler tecavüzlere uğrayabiliyor,öldürülüyor ya da etnik temizlik yoluyla topraklarından çıkartılarak,Rus bölgelerindeki kamplarda toplanıyor,kamplardan Rus yönetimindeki Kuban ırmağı boylarına ya da Rus kontrolundaki Karadeniz limanlarından doğruca Osmanlı topraklarına gönderiliyorlardı.

Çaresiz durumda kalan Abadzehler Ağustos (eski takvime göre Temmuz) 1863'de savaştan çekildiler;Abadzehler (Абдзахэхэр) iç (Kuban ırmağı sol kıyılarına) ve dış göçü (Osmanlı İmparatorluğuna göçü) birlikte başlattılar.Ateşkese uymak istemeyen ya da ihlal ettiği söylenen bazı küçük Abadzeh grupları da,gözdağı anlamında, topluca imha edildiler (Örneğin,Pşeha Irmağı boyundakiler).

Ekim 1863'te, Şapsığlar da,ateşkes istediler ve savaşa son verdiler.Ateşkes Antlaşması gereğince,Şapsığlara 6 Mart 1864 günü akşamına değin köylerinde kalma izni verildi.Şapsığlar o tarihe kadar köylerini terk etme ve bölgeyi boşaltma koşulunu da kabul ettiler.Nitekim Rus birlikleri 7 Mart 1864 tarihinden başlayarak bölgeye dağıldılar ve terk edilmiş haldeki bütün Şapsığ köylerini bir bir ateşe verip yaktılar.

Şubat sonunda harekete geçip Mart 1864 başlarında,ateşkes koşulları uygulanan Şapsığ toprakları üzerinden,yerel gözlemciler eşliğinde yürüyerek Vıbıh bölgesine ulaşan Rus birlikleri,18 Mart'da,Psezuapse ırmağının 5 km (verst) kadar güneyinde,bir kestane ormanında toplanmış büyük bir Vıbıh ve Ahçıpsı topluluğu ile karşılaştılar,ancak kısa bir çatışmanın ardından direnişçiler başarısızlığa uğradılar ve dağıldılar;çatışmada Ruslar 8 ölü ve 14 yaralı verdiler.Vıbıhlar bunun dışında başka hiçbir direnişte

bulunmadılar,24 Mart 1864'te de Vıbıh lideri Hacı Gerandıko Berzeg,Rus birlikleri komutanı General Heyman'a (Гейман) "Vıbıhların tamamen boyun eğdiğini" bildirdi,ertesı gün eski Navaginsk Kalesi (şimdiki Soçi yerinde) de direnişsiz Rusların eline geçti.Nisan ve Mayıs aylarında,dağlardaki küçük topluluklar (köyler),en son olarak da kıyı bölümündeki dağlık bir köyde yaşayan ve direniş kararı alan küçük Aibga topluluğu da 12 Mayıs 1864'te boyun eğdi,böylece Ruslar Soçi ve Gagra yörelerinden oluşan son egemen Adige topraklarının tamamını da ele geçirip şimdi Abhazya'da bulunan,ama o sıralar Adige-Rus sınırını oluşturan Bzıb Irmağına ve Rusya'ya bağlı Abhaz Prenslığı topraklarına ulaşmış oldular.Ruslar 21 Mayıs 1864'te de,Mzımta Irmağı yukarı vadisindeki Kbaada yaylasında (şimdiki Krasnaya Polyana) toplandılar;burada bir askeri tören ve bir dini ayin düzenlediler ve "Kafkas Savaşı"nın kendi zaferleriyle sona erdiğini ilan ettiler.

Ancak,Şapsıg ve Vıbıhların komşuları olan ve dağlarda barınan,Rusların "uçucu ya da ormancı çeteler" dediği Adige Hak'uç topluluğu,birkaç yıl daha direndi.Haziran 1865'te,ölümüne savaşmakta olan Hak'uçlar,Ruslara büyük kayıplar verdirdiler.Bunun üzerine,1865'te dağlarda yaşayan,topraklarını terk etmeyi ve boyun eğmeyi kabul etmeyen Hak'uçlara boyun eğdirmek,ayrıca kıyı bölümündeki Aşe,Psezuape (Psışu),Şahe (Şex),Soçi ve Mzımta ırmakları havzalarını Hak'uç saldırılarından korumak için, üzerinde 12 karakolun yer aldığı Hak'uç Müstahkem Hattını kurdular.Ayrıca sıradağların doğusuna,ardına düşen iç kesimde,yani Kuban Irmağı kaynaklarında ve dağ geçitlerinin ağızlarında da karakollar kurarak,Hak'uçların diğer Adige-Abadzeh kalıntıları ile bağlantı kurmalarına fırsat tanımadılar ve Hak'uçları dört bir yandan tam bir çember içine aldılar ve imha ettiler (T.V.Polovinkina,Çerkesya,Gönül Yaram,Ankara,2007,s.281-285).Hak'uç direnişi,yer yer, 1870'li yıllara,yani Hak'uçlar tükenene değin sürdü;1880'de Hak'uç sayısı 83'e düşmüştü.

Hak'uçların ve onlara katılan Çerkes kalıntılarının dağlardaki bu direnişleri nedeniyle, Ruslar uzun süre,etnik temizlik uyguladıkları bu yerlere huzur ve güvenlik içinde yerleşme olanağını bulamadılar.

Adigelerin savaştan yenik çıkmasında,idari ve demokratik reformları başaramamış,yani derebeyliğini ve köleliği bütünüyle tasfiye edip ulusal bir bütünleşme gerçekleştirememiş ve modernleşmemiş olmaları ana etkindir.Çünkü Adige nüfusu 2 milyon gibi çok büyük bir sayıdaydı,ancak bu nüfusun modern anlamda birleştirilmesi gerçekleştirilememiştir.18.yüzyıl sonu ile 19.yüzyıl başlarında bütün Adige yörelerinde özgürleşme hareketleri olur ve önemli ölçüde başarıya ulaşılırken,Vıbıh yöresi özgürleşme hareketlerine kapalı tutulmuş ve eski köleci-baskıcı düzen aynen korunmuştu;Vıbıh nüfusunun dörtte bir köleydi ve köle sahipleri,kendi sınıfsal üstünlüklerini (köle sahipliği düzenini) ve mal varlıklarını garantiye almayacak bir anlaşmaya taraftar olamazlardı.Bu gibi sınıflar her türlü özgürleşmeye karşıydılar ve daha başka yapısal nedenlerle,Adigeler,kalkınamamış ve güçlü bir merkezi otorite oluşturamamışlardı.Sonuç olarak Çerkes toplumunun gücü seferber edilememiş,zayıf,iç çelişkili,birbirinden kopuk,bir yandan sınıf kavgalı,bireylerin

gönüllü katılımı ile sınırlı ve dağınık bir direniş verilmiştir.Ruslar ise planlı bir devlet gücü ile Adıgelerin üzerine yürümüştür.1830-1859 yılları arası dönemde,Ruslara karşı verilen öteki direnişlerde,Çeçenya ve Dağıstan'da,özellikle İmam Şamil döneminde,yerel beylik ve kölelik (kul) sistemi sona erdirilmiş ve Şamil'in yönetimindeki yörelerde bütün güçler direniş adına seferber edilebilmişti,ancak oralarda,çok daha eski bir dönemden beri,gücünü toprak sahipliğinden alan güçlü bir şer'i/toplumsal düzenin bulunduğu,bunun İmam Şamil döneminde devlete (İmamet Devleti) dönüşmüş olduğu da bilinmelidir.Şamil,otoriter bir şeriate (din hukukuna) dayanan katı bir yönetim,profesyonel bir askerlik (mürid) düzeni oluşturmuştu.Adıgeler ise,modern anlamda bir vergi ve askerlik düzeni oluşturamamışlardı.

1864 Adıge Tehciri

1864 Adıge Tehciri(!) [değiştir]

Orta Kuban ve Orta Laba boylarında barınan ve oraya iç sürgün yoluyla yerleştirilen 80 bin kadar Adıge dışındaki bütün Adıge (1 milyonun çok üzerinde bir Adıge) nüfusu ise "deportation" (ülke dışına çıkarılma) biçiminde,Karadeniz kıyısındaki limanlardan gemilere bindirilerek Osmanlı topraklarına gönderildi.Parası olan aileler,akraba ve köleleri de yanlarında olmak üzere,düzgün gemiler kiralayarak Türkiye'ye göç ettiler ve elverişli buldukları yerlere yerleştiler.Yoksul kesim ise büyük telefata verdi.

Bu arada,1862 sonrasında ele geçirilen Adıge topraklarındaki bütün Adıge köyleri,daha yukarılarda belirtildiği gibi,istisnasız olarak ateşe verilip yakıldı,dağlarda direnen gerilla gruplarının yararlanmaması için de tarlalar atlara çığnetildi,meyve ağaçları bile askerlerce bir bir kesildi.1864 yılı Haziran ayı ortalarına doğru kuzeyde Kuban Irmağı ağzından başlayıp güneyde Bzıb Irmağı ağzına değin uzanan Çerkesya'nın Karadeniz kıyılarında ve içerilerde tek bir Adıge (ya da Çerkes) nüfus bile bırakılmadı,1862 yılı sınırları içinde kalan Bağımsız Çerkesya toprakları tümüyle insansızlaştırıldı.Binlerce yıldan beri bu topraklara damgasını vurmuş olan bir insan soyunun kökü bu topraklardan sökülüp atıldı.Askerler ve bir de direnişçiler dışında insan kalmayan bu topraklarda artık aç köpek havlamaları ve kurt ulumaları dışında ses duyulmuyordu.Ruslarca istila edilen bu yeni topraklar üzerinde Rus Kuban Ordusu Yönetim Bölgesi kuruldu ve eski Adıge toprakları bir Yasak askeri bölge olarak ilan edildi.Dağlarda direnen Adıge (Hak'uç) sayısı ise,Haziran 1864'te hemen hemen tamamlanan Adıge göçünden bir yıl sonra bile, Haziran 1865'te,Rus askeri kaynaklarına göre,hala 8-9 bin dolayındaydı

Savaş süresince Ruslar tarafından öldürülen toplam Adıge sayısı da,Adıge yazarı Dr.Almir Abreg'in tahminine göre 500 binden çoktur

1864 yılı sonrasında uygulanan politika

1864 Adıge sürgünü bittikten sonra, Ruslar tarafından Kafkasya'da,Kuban oblastında kalmasına izin verilen 80 bin (1864 öncesi nüfusunun % 4 kadarı;tarihçi Dr.Almir Abreg [Абрэдж Алмир],sayısı 1864 yılı için 80

bin olarak verirken,yine başka bir Adige tarihçisi olan Dr.Samir Hotko [Хъоткъо Самир] ise,aynı sayıyı 1865 yılı için 51 bin olarak veriyor) dolayındaki Adige kalıntıları,yeni yerleştirildikleri yerlerdeki sıtma yatağı birer ölüm tarlası niteliğindeki bataklıkları kanallar kazıp yer yer kuruttular,bentler kurarak ve su arkları kazıp tarlalara su götürerek o yerleri sağlıklı ve verimli topraklara dönüştürdüler ve tarım topraklarını kendi çabalarıyla genişlettiler.Bu durum Rus üst makamlarının hoşuna gitmemişti.

Çerkesya'nın iskanı sırasında Rus yerleşimcilere aile başına 33 desyatin (330 dönüm üzeri) toprak verilirken,Adige ailelerine 7 desyatin toprak dağıtılıyordu (bk.Kadircan Kafli,Şimali Kafkasya,İstanbul,1942).Bu da çok çocuklu ve kalabalık Adige ailelerini yarıcı,kiracı ya da ırgat biçiminde Kazak zenginlere bağımlı hale getiriyordu.Ama çok geçmeden Adigeler,köy köy imece dayanışmaları yoluyla,bataklıkları kurutup topraklarını genişletmeyi ve Kazaklara bağımlılıktan kurtulmayı başardılar.Bunun üzerine,Rus makamları Kazak milisleri Adigelerin üzerine salmaya,iftira ve suçlamalarda bulunmaya,örneğin bu milislerce öldürülen Rus cesetlerini bile Adige köy sınırları içine atmaya ve haksız yere Adigeleri sorumlu tutmaya ve cezalandırmaya,"ceza" karşılığı Adigelerin elinden alınan toprakları da "Kazak milislere ve Rus asker emeklilerine" dağıtmaya, direnenleri de "asi" sayıp zorla ve korkutarak Osmanlı topraklarına göndermeye başladılar.Örneğin,Kasım 1889'da Orta Laba yöresindeki 24 bin Adige'nin Türkiye'ye gönderilmesine,bunların 230.000 desyatin (yaklaşık 250 bin hektar) tutarındaki verimli toprağına el konulmasına,bu toprakların Rus asker emeklileri ile Kazaklara dağıtılmasına karar verildi.

Adige aleyhtarı bu tür politikalar nedeniyle,1864 sonrasında,Kuban oblastında bulunan ve 107 bin (80 bini şimdiki Adigey,kalanı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti yerinde) olan toplam Adige sayısı 1880'de 60.424'e düştü;genel artışa göre,1897'de Adige sayısı,250 bin olabilecek yerde, 30 bine düştü (şimdiki Adigey Adigeleri ve Karadeniz kıyısındaki Şapsığlar).1897'de 13 bin dolayında olan şimdiki Karaçay-Çerkesya Adigeleri ile birlikte eski Çerkesya sınırları içindeki genel Adige (Çerkes) nüfusu 43 bine düştü (1864 yılı öncesi nüfusun % 2 kadarı.Bu da,o zamanki Rus makamlarının Adigeleri hedef alan amansız bir etnik temizlik ve soykırım politikası yürütmüş olduklarını kanıtlamaktadır.

Sovyetler dönemindeki ve günümüzdeki durum

İç savaş döneminde,özellikle 1918'de, Adigeler beyaz ve kızıl birlikler arasında kalıp büyük bir nüfus kaybına uğradılar.

1922'de Kuban-Karadeniz oblastındaki Adigeler için Krasnodar merkezli Adige Özerk Oblastı (sancak) ile, 1880'lerde Orta Laba boyundan, Karadeniz kıyısındaki eski yerlerine dönebilen Adige Şapsığlar için de 23 Eylül 1924'te Tuapse merkezli Şapsığ Ulusal Rayonu (ilçe) kuruldu, ama Şapsığ rayonu, 20 yıl sonra, 24 Mayıs 1945'te kaldırıldı.Rusya yönetimi, 55 yıl boyunca Şapsığ adına sansür uyguladı,Şapsığlara eski haklarını geri vermedi.Şapsığlar 1999'da devlet tarafından bir tür "koruma altına" alındılar ve onlara küçük

bir "yerli toplumu statüsü" verildi,ama Şapsığlara,diğer sürülmüş ya da özerklikleri kaldırılmış küçük RF halkları örneğinde (Karaçay,Balkar,Çeçen,İnguş,vb) olduğu gibi toprakları ve eski özerk yönetimleri geri verilmedi,Şapsığların durumu,daha çok 1944'te Kırım'dan sürülmüş olan Kırım Tatarlarının ve Volga Almanlarının durumuna benzemektedir.Adige ÖO ise,3 Temmuz 1991'de cumhuriyet (devlet) statüsüne yükseltildi ve böylece,İkinci Dünya Savaşı boyunca da iyice ezilmiş olan Adigeler yeniden toparlanmaya başladılar.

Çerkes asıllı bir topluluk olan Şapsığların 1945'te ellerinden alınan eski özerkliklerinin iadesi için 25 Kasım 2007 tarihli Şapsığ Kongresi'nde yaptıkları son girişim ve çalışmaları öğrenmek için bk."Kaffed genel kurul ve izlenimler",Uzunyayla.Com,internet;"Şapsığlar Tkaçev'in kapısını çalacak",internet. Adigelere Stalin döneminde,çalışma kamplarına sürülme,hapis ve idamlar biçiminde terör uygulandı.Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş ve Almanlara karşı sürdürülen partizan direnişleri sonucu yetişkin Adige erkek nüfusunun çoğu (15 binden çok Adige) yok oldu ve uzun bir süre toparlanılamadı.Almanlara karşı savaşta,eski Sovyetler Birliği içinde,koca cumhuriyet ve krayları da aşarak, nüfusuna göre en fazla şehit veren ve en çok da Sovyetler Birliği Kahramanı çıkaran bölge,küçücük Adigey'dir,Adigelerdir.Özellikle SSCB Kahramanı ve Adige şairi Hüseyin Andrihoy'un (Андрыхъое Хъусен;1921-1942) anıtı,RF ve Adigey (Şevgenovski rayonu merkezi Hakurinehable) dışında,bugün Ukrayna'da,şehit olduğu yerde de dikilidir.

AC Devlet Parlamentosu-Khase,Karadeniz kıyısında yaşayan Şapsığlar için bir özerk bölge yönetimi kurulması,ayrıca AC sınırlarında da bir değişikliğe gidilerek,AC topraklarının doğuda Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ne,güneyde de Karadeniz kıyısındaki Abhazya Cumhuriyeti'ne ve Karadeniz kıyısına değin uzatılması taleplerinde bulundu.15 Nisan 1995'te Krasnodar krayı Valiliğince yapılan bir açıklamada,Şapsığlara özerklik verilmesinin Krasnodar kray yönetimine değil,RF üst makamlarına ait bir yetki olduğu açıklandı.AC'nin toprak talebi de,özellikle Krasnodar kray yönetiminin itiraz ve tepkileriyle karşılaştı (bk.Doç.Dr.Ufuk Tavkul,"Kafkasya'da bir tehdit unsuru 'Kazaklar' ",Birleşik Kafkasya dergisi,Ocak-Haziran 2007,Ankara,sayı 6-7,s.33).AC'nin ve Şapsığların istemiş olduğu yerler Krasnodar Kray'a bağlı Mostovski rayonu ile,Tuapse rayonu ve Soçi metropoliten alanının bir bölümünü kapsıyor olmalıydı. AC'nin,tarihsel Adige toprakları üzerinde doğal sınırlara kavuşma ve Krasnodar Kray kuşatmasından kurtulma isteği,AC'nin lağvedilmesi ve topraklarının Krasnodar Kray'a katılması içerikli karşı bir kampanya açılmasına yol açtı.Kampanya 2006'da durdurulabilmiştir.

Kabartayca konuşan doğu Adigeleri de, 12 Ocak 1922'de kurulan "Karaçay-Çerkes Özerk Oblastı" ile 16 Ocak 1922'de oluşturulan "Kabartay-Balkar Özerk Oblastı" içinde yer aldılar.Kabartay-Balkar ÖO 5 Aralık 1936'da,Karaçay-Çerkes ÖO da 3 Temmuz 1991'de cumhuriyet oldu.

Temsil Edilmeyen Halklar ve Uluslar Örgütü-UNPO,15-19 Temmuz 1997'de,Estonya Otepaa'daki toplantısında,19.yüzyılda Çerkeslere soykırım uygulandığını,bu halkın %90 oranında Türkiye,Suriye ve

Ürdün topraklarına sürüldüğünü,Rusya Federasyonu ve uluslararası topluluk tarafından Çerkeslere Sürgün Ulus Statüsü verilmesi gerektiğini,RF'nin Çerkeslere çifte vatandaşlık hakkını ve Çerkes halkının kendi tarihsel topraklarına dönebilme garantisini vermesi çağrısında bulundu.(bk."Unpo,Çerkes Ulusunun Durumu Üzerine Karar",internet).

RF Başbakanı Vladimir Putin tarafından imzalanan 10 Kasım 2008 tarihli bir karar ile,dış ülkelerde bulunan Rusya diasporasına Rusya'ya dönüş hakkı tanınmıştır.Ancak kararın tam içeriği ve nasıl uygulanacağı konuları henüz açıklanmamıştır.Sadece dönüş için gereken harcamaların Federal bütçeden karşılanacağı açıklanmıştır (Bkz."Yeni dönüş programı Adıgeleri de kapsıyor",Circassiancanada,internet).

Ruslar 1998'de RF Hükümetinin iskan garantisi ile Kosova'dan,savaş koşulları nedeniyle,200 dolayında bir Adige (Çerkes) nüfusunu Adigey'e getirip Maykop kentsel alanı içinde yeni oluşturulan Mafehable köyüne yerleştirmişlerdir.Ancak,RF Hükümeti,Kosovalı Adıgelere verdiği iskan garantisi sözünü bile bütünüyle yerine getirmemişti,2007'de bile,yurtlarda barınmaya çalışan evsiz Kosovalı aileler görülmekteydi (bk.Nurbıy Sehute/Сэхьутэ Нурбий,1офш1эгъэ дэгьухэр я1эх,мэфэк1ми чанэу хэлэжьэщтых,Адыгэ макъ,25.07.2007,internet;Türkçesi için bk.Jineps,sayı 22,s.3).

Sorun çözülmediği,Adıgelerin istediği gibi,RF yönetimi tarafından yeni bir yasal düzenleme yapılmadığı sürece, Adıgelere tarihi ülkelerine dönüş yolu,1864'ten beri olduğu gibi,yine de açılmış olmayacaktır.

Demokratik Adige kuruluşları,sürgündeki nüfusa,yani tüm Adige ya da Çerkes diasporasına,1997 UNPO kararına da uygun olarak,ilkesel düzeyde, "RF'ye yerleşme ve çifte vatandaşlık verilmesi hakkını" talep etmektedirler.Son olarak Mayıs 2011'de RF Devlet Duması yetkilileri ile Çerkes sivil kuruluş temsilcileri arasında yapılan bir toplantıda ABD Kaliforniya Çerkes Derneği/Adige Khase (Circassian Association of California/Adyghe Khasa) adına Başkan Şıkh Çiçek tarafından Kuzeybatı Kafkasya'daki Kabardey-Balkar,Karaçay-Çerkes ve Adige Cumhuriyetleri ile Krasnodar Kray'ın Çerkesya adı altında tek bir cumhuriyette birleştirilmeleri talep edildi (bk."Kaliforniya Çerkes Derneği/Adige Kase'nin Rus Duması'na Yazılı Teklifi",05 Haziran 2011,Cherkessia.net,Haberler).

Rusların ise,aslında Adıgelerin eski ülkelerine dönüşünü istemedikleri, dönüş sorununu,Diasporadan dönmüş olan küçük bir Çerkes nüfusu (birkaç yüz kişi) ile sınırlı tutmayı istedikleri söylenmektedir. Son olarak 20 Mayıs 2011 tarihli oturumunda Gürcisan Parlamentosu oybilgi ile Çerkes Soykırımını kabul etti.Böylece Çerkes soykırımı olayı,BM üyesi bir devlet tarafından uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmış oldu.

Genel Bilgiler

Eski Adige geleneklerine ve yaşamına ilişkin bazı bilgiler

Adıgeler "demokratik" ve "aristokratik" topluluklar biçiminde nitelendirilebilecek iki gruba ayrılıyordu. Bu iki grup ve alt grupları arasında, ortak özellikler yanında farklılıklar da vardı. Bu nedenle, her konuyu kapsayan ortak bir Adige (Çerkes) özellik ya da karakterinin bulunduğu söylenemez. Birbirine benzeyen özellikler, genellikle büyüğe ve yaşlılara saygı, kız erkek görüşmesinin nişanlılık öncesinde serbest olması, kızın kaçarak da evlenebilmesi, gelinin kocası ve diğer erkeklerle bir süre konuşmaması, kocasıyla birlikte görünmemesi, kadının kocası ve erkeklerle birlikte yemek yememesi, kocası gelmeden yatmaması, kendinden büyük aile bireyleri yanında oturmaması, vb. Demokratik topluluklarda kadınlar daha özgürdü. Sınıfsal olarak, derebeyi topluluklarında, sözgeşi K'emguylarda, sıkı bir kaynana (guaşе/гyашә) otoritesi vardır, gelin kaynanasından izinsiz bahçe kapısı dışına adım bile atamazdı. Bu sıkı disiplin ve gelenek farklılıkları nedeniyle, demokratik ve derebeyi toplulukları arasındaki evlenmeler de sınırlı düzeydeydi.

Değişik özellikler, daha çok, iş yaşamı ve konuk ağırlama alanlarında görülür. Aristokratik ya da derebeyi topluluklarında köle kadınlar tarlada çalıştırılırken, özgür kadınlar, ev işleri dışında çalıştırılmazlardı, insanı aşağılama ve ayıp olarak görülürdü.

Aynı biçimde soylu sınıfı da kol gücü gerektiren işlerde çalışmazdı, soylular için çalışmak, kendileri açısından bir aşağılanma ve ayıp uğraş sayılırdı. Ama demokratik topluluklarda aksine bir görüş vardı, kadın-erkek herkes, en zengin ve üst yönetici/yargıç/din adamı konumunda olanlar dahil, herkes tarlalarda çalışabilirdi. Şapsiğlarda konukluk süresinin bir hafta olduğu, ardından konuğun ev halkı ile birlikte çalışması gerektiği gibisine bir anlayış da vardı. Demokratik topluluklarda çalışmamak ve tembellik ayıp sayılır, kınanırdı. İlkbahar aylarında, 1950'lere değin, nakaratlar biçiminde iş türküleri (of veredh'er/1oφ opэдхэр) söyleyerek, tarlalarda imece usulü (hafı/xьaфы) ya da ödünç gün karşılığı mısır çapalayan kalabalık Şapsiğ, Vıbıh ve Abadzeh toplulukları ile sık sık karşılaşılabilirdi (Düzce, Sakarya, Samsun, Sinop, Balıkesir, vb birçok yerde). O dönemler, serpme usulü mısır ekiliyor, daha ileri bir teknik olan çizi (sıra) usulü mısır ekimi, Türkiye Türk ya da Adıge köylüleri tarafından henüz bilinmiyor, çapa işi için çok kişinin birlikte kol gücü gerekiyordu.

18. yüzyıl sonlarında, belki de 1789 Fransız ihtilalinin bir yansıması olarak, Adıgey/Çerkesya'da da hareketlenmeler oldu ve son feodal kalıntılar da tasfiye edildiler. Feodalizm, yarı feodal ilişkiler biçiminde Rus egemenliği altındaki Kabardey bölgelerinde ve bazı diğer küçük yörelerde tutunabildi. Egemenlik, ülke bütününde "Khase" (Xase) adı verilen seçilmiş üyelerden oluşan yöresel halk meclislerinin ya da köylü (fekol') sınıfının eline geçti. Bu meclisler kendi yörelerini ilgilendiren konularda kararlar alır ve bunları yine kendi seçtikleri organlar eliyle uygular ve kendi yörelerini yönetirlerdi. İlkçağlardan gelen bu gelenek, İsviçre'deki kanton ve Gemeinde (Bucak) meclis ve yönetimlerine benzemektedir. Yöre meclislerinin üzerinde "Zefes" (Зэфэс) adı verilen bir Ülke Ulusal Meclis'i bulunuyordu. "Khabze" (Хабзе) adı verilen

geleneksel yasalar/geleneksel kurallar,yöresel düzeyde khase'ler,ülkeyi kapsayacak düzeyde de Zefes tarafından kabul edilir ve yürürlüğe sokulurdu.

Adıgelerde meclislerin toplandığı belli yerler,binalar olmaz,toplantılar uygun yerlerde ve hava muhalefeti olmadığında açık havada yapılırdı.Toplantı için uygun bir düzlükte,orta yere bir bayrak dikilir;halk/erkekler, halka biçiminde ve meclis üyeleri ile birlikte, bayrağın etrafında sessizce toplanır,meclis üyeleri daire oluşturacak biçimde yere serilen minderlere oturlardı."Khase",Çerkesçe olarak,meclis anlamı dışında,bir de 'yere çakmak/yere -bayrak- dikme' gibisine anlamlar da içerir.Khase/meclis toplantıları halka açık yapılırdı,ancak khase üyesi (yani 'vekil') olmayanlar oturmaz,toplantıyı ayakta ve sessizce izlerlerdi.Zefes (Büyük Ulusal Meclis) de açık havada ve gerekli görülen yerlerde toplanırdı.1861'de kurulan ve 12 yöreden seçilmiş birer üyeden oluşan 12 üyeli son Adıge Ulusal Zefes'i (resmi adı-'Büyük Bağımsızlık [Özgürlük] Meclisi') ise,modern anlamda bir ulusal parlamento konumunda idi,parlamento binası da şimdiki Ş'açe/Soçi yakınlarında bir yerde idi.Rus istilasına karşı son Çerkes direnişi de bu Meclis/Zefes eliyle yürütülmüştü.Adıgey'deki siyasi devlet yapılanması da konfederasyon türü bir yapılanma idi (Bkz."Thakuşine Aslan'ın Avrupa Parlamentosu 'Çerkes Günü' Katılımcılarına Mesajı",Cherkessia.net,Haberler Bölümü,27.11.2010).

Adıge yargısı (adalet sistemi),binlerce yıllık geçmişi olan bir geleneğe,khaseler ve Zefes tarafından alınmış olan kararlara/yasalara göre yürüyen ve bağımsız olan bir erk idi.Adıgey'de hareketli/dinamik, koşullara göre kendisini yenileyen ve gelişen bir yargı sistemi vardı.Yargıçlar khaseler (halk meclisleri),üst yargıçlar da Zefes (Ulusal Meclis) tarafından seçilip görevlendiriliyorlardı.

Yargılamalar halka açık,savunma hakkına özen gösterilerek yapılırdı.

Konuk ağırlama biçimleri,soylular ve köleler

Bütün Adıge toplulukları konukseverdir,evine gelen bir konuğu ağırlar.Ancak,konuk ağırlama biçimlerinde farklılıklar vardır.Örneğin,Kabartay ya da derebeylerine bağlı özgür köylüler,istemeseler de,bir angarya olarak derebeyinin konuklarını ağırlamak zorundaydılar.Ayrıca konuk ağırlama yükümlülüğü bulunmayan köle nüfusu da çoktu.Sonuç olarak,Kabartay geleneğinde,demokratik topluluklarda olduğu gibi,tanımadığı

ve karşılaştığı birini, Adige'dir diyerek, evine konuk olarak "buyur etme usulü" yoktur; bu nedenle, sözgelışı Kabartay'ın evine çağırılmadan girmek, bir emrivaki yapmak ve ağırlamalarını beklemek gerekir, o zaman konuk ağırlanır. Aksi takdirde, Kabartay geleneğinin bu farkını bilmeyen, sözgelışı bir Abadzeh ya da Şapsıg'ın sokakta kalması işten bile değildir. Başka bir yarı feodal topluluk olan K'emguylarda ise, haberli olarak konuk olmak ve ziyaret makbuldür. Ama kendiliğinden kapıyı açıp bahçeye giren her konuk ve ziyaretçi kabul edilip ağırlanır, ama bu geliş biçimi şık bir geliş olarak algılanmaz. Vıbıhlarda ise her köyün bir konuk evi bulunur, akraba ve tanıdık kişiler dışındaki konuklar bu konuk evinde ağırlanırdı.

Köleler savaşa katılmaz ve konuk ağırlamazlardı. Köle olmayan birinin, sözgelışı köle birine konuk olması olacak şey değildir, ayıplanmaya, aşağılanmaya, dahası topluluktan dışlanmaya da yol açabilirdi. Köle bir erkeğe kaçan köle olmayan bir kız ise, en azından, çok ayıplanır, çoğunca ailesi, soyu ve akrabaları, dahası özgür aileler tarafından da red edilir, dahası köle gibisine bir işleme tabi tutulurdu. Bu tür feodal anlayışlar, çok zayıflamışlar da olsalar, Türkiye'de yer yer, hala varlıklarını korumaktadırlar. Yine de, köleler, Adige geleneğinin korumasından yararlanırlardı; demokratik topluluklarda azatlı kölelerin köle kökenli oldukları yüzlerine vurulmaz, kendileri için ayağa kalkılarak karşılama yapılırdı. Bir Adige karşısında ayağa kalkmamak, o kişiyi köle gibi aşağılamak anlamına gelirdi ve sonucu korkunç olabilirdi. Ancak, derebeyleri, statü olarak alt düzeylerinde olan kişiler karşısında ayağa kalkmayabilirdi. Demokratik topluluklarda, tam köle de olsa, zayıf insanların ezilmelerine ve açıktan aşağılanmalarına izin verilmez, köle kızlarla evlenilebilirdi. Bu tür örnekler Şapsıg ve Abadzehler arasında çoktu, Vıbıhlarda ise, hiç hoş karşılanmazdı. Azatlı köle erkeklerin, özellikle Şapsıglar arasında yalnız ve çocuklu dul kadınlara iç güveyi (tlekhehaj/лъэхэхъажь) olmaları da kabul görürdü. Köleler, feodal dönemde, en çok, soyluların ve işbirlikçileri olan zengin köylülerin borç alacağı, tutsaklık, vb nedenler karşılığı köleleştirdiği, sömürdüğü ve aşağıladığı yoksul köylülerdir. Bunların Tanrı tarafından "aşağı" bir soy ve "kirli" bir kandan gelme olarak yaratıldıkları, mızımız, sürekli yakınan, köle damarı günde yedi kez başına vuran, doyumsuz ve yüz verilmemesi gereken kişiler oldukları biçiminde tipik, ama çok etkili bir soylu ideolojisi oluşturulmuştu.

Derebeyi topluluklarında, soylu (pşı-verk) olanların, özellikle kadınlar arasında, üstün bir "soylu ve temiz kan" (лъыш1у; лъыкъабз) taşıdıklarına, özellikle soylu kızların tükürüklerinin (1упсы) ve dualarının "şifa verici" (ezeğu/1эзэгъу) olduğuna inanılırdı. Bu tür feodal inanışlar, 1950'li yıllara değin, Türkiye'de hala yaygındı. Soylu kızlar, sözgelışı Besleneyelerde hastalara götürülür, tükürükleri şifa niyetine yaralara ya da hastalara sürülür, dua ettirilirdi.

Soylu kızları, güzelliği ile ünlenmiş olan kızlar gibi, refakatçiler eşliğinde, özel olarak düğün, toplantı ve eğlencelere çağırılır, baş köşelere yerleştirilir ve kendilerine özel bir saygı gösterilirdi. Köleler ve aşağı tabakadan olanlar ise, böyle yerlere ya hiç alınmazlar ya da en arkalara itilirler, ses çıkarmalarına da izin verilmezdi.

Ceza verme biçimleri

Adıgelerde,derebeyi toplulukları dışında,yani demokratik topluluklarda,çok özel durumlar dışında,ölüm cezası yoktu.En ağır ceza,öldümden de kötü bir ceza olan topluluktan dışlanma ya da kovulma,yani bir tür aforoz cezasıydı.Böyle bir kişi ile,o topluluk ya da başka bir topluluk içinden hiç kimse konuşmaz ve onu yanına sokmazdı,"ünü" de hızla bütün bir ülkeye yayılır,bu tür cezalı kişiler,sonunda ve çoğunlukla intihar etmek,bir dış ülkeye sığınmak ya da bir soyluya köle (vineut) olmayı kabul etmek zorunda kalırdı,bu arada,en küçük bir olayda, yeni efendisi tarafından burdurularak satılabilirdi de.Aristokratik topluluklarda derebeylerinin kölelerini öldürebilmeleri yanında,köle olmayanların da,işledikleri suçlar nedeniyle kovulması,köle (vineut/унэ1ут;en alt statüde olan,satılabilen köle) yapılması,satılması,söz gelişi Rus hükümetince yasaklanmadan önce,derebeylerince öldürülmeleri durumları da görülebiliyordu.Yargılama ile verilen ölüm cezaları,genellikle "psikhadze" (псыхадзэ),yani taş bağlanıp suda boğulma, Muhammed Emin'in kurdurduğu şeriat mahkemelerince verilen ölüm cezaları da,çoğunlukla kurşuna dizilme ya da Belaya Irmağı (Шъхъагуацэ) üzerindeki bir taş köprüden ırmağa atılma biçiminde yerine getirilirdi (bk.Çerkesya'da değişik dinlerle ilişkili yer adları,internet).Adıgelerde geleneksel anlamda hapisane yoktu,cezalar çalışma ya da maddi bir bedel karşılığı yerine getirilirdi.Ancak,casuslara ve düşmanla işbirliği yapanlara karşı en sert yaptırımlar/cezalar uygulanırdı,ama yine de,işkenceye ve insanı aleni aşağılamaya izin verilmezdi.Rus tutsaklara bile işkence yapılmazdı.Bu nedenle çok sayıda Rus eri firar edip Adıgelere sığınyordu.Kural dışı baskı uygulanan kişi olursa,hoş karşılanmazdı,sanık da olsa,kötü bir uygulama ile karşılaşan,yani ağır baskı gören kişi,öngörülen cezadan da bağışlanabilirdi.Bu da adaletsizliğin hoş karşılanmadığını kitleye öğretme amacı bir işlev taşıyordu.

Feodal topluluklar arasında,feodal iç bölünmeler nedeniyle,iç dayanışma zayıftı;ama Abadzeh ve Şapsıg gibi,Meotlar döneminden kalma bir arkaik demokrasisi bulunan topluluklar çok daha sıkı bir dayanışma içindeydiler,bu nedenle bu topluluklar,yapılan dış saldırılara çok sert ve toplu olarak karşılık verirdi,düşman da bu topluluklar içinden işbirlikçiler bulamaz ve sonunda çekilmek zorunda kalırdı.Natuhay,Şapsıg,Hak'uç,Vıbıh ve Abadzehler'de egemenlik "fekol" (kendi başına buyruk kişi) denilen,efendisiz ve eşit haklı özgür bireylerden oluşan halka aitti.Yarı feodal toplulukların "fekol"

(фэкъол1;Kabartayca: лъхукъол1) kesimi ise,efendili,yani derebeylerine bağlı idi,ama fekol'lar,isterlerse efendilerini terk edebilir,başka bir efendinin (pşı) köyüne,eğer o efendi kabul ederse serbestçe yerleşebilirlerdi ya da efendisiz bir sistemin yürürlükte olduğu şapsığ,Abadzeh,vb yörelere sığınabilenlerse, tam bir özgürlüğe kavuşmuş olurlardı.

Adıgeler arasında,özellikle derebeyi toplulukları içinde sert bir kan gütmeye geleneği ve karşılıklı öldürmeler yaşanırdı.Ayrıca yoksul köylüler ile derebeyleri arasında sık sık çatışmalar olurdu.Adıge halk ozanı Tışo Tevçoğ'un (Тэуцожь Цыгы) "Pşı-verk zav" (Derebeyi Savaşı) adlı şiirsel destanı ve ünlü yazar İshak Meşbaş'ın "Bziyko zav" (Bziyko Savaşı;Türkçesi "Bitmeyen Umutlar",Ankara,1994) adlı romanı bu tür konuları işlemektedirler.

Mülkiyet anlayışı

Özel mülkiyet yanında,köy meraları,orman ve su kaynakları gibi mallar üzerinde ortak toplum mülkiyeti vardı.Miras konusunda ise,demokratik topluluklar ve köleler (pşıtlı/пщыл1ы) kadına erkek ile eşit miras hakkı (ah/1axь;ah qehın/1axь къэхьын;ç'en/к1эн) tanırken,feodal topluluklar ile Vıbıhlar tanımıyorlardı.Adıge ailesinde erk (yaptırım gücü) en büyük kardeşin olur,baba evi (asıl mülk) ise, en küçük kardeşe kalır,böylece ailede demokratik denge,büyük ailede (l'ako/л1акъо) de birliktelik anlayışı korunmuş olurdu.Demokratik topluluklarda,bir kişi boş bulduğu bir yeri çitle çevirip işleme hakkına sahipti.Böyle yerler azatlı köle ve yoksullar açısından rağbet görür,yoksulluğun düşkünlüğe dönüşmemesi,baskı gören insanların da özgür yörelere sığınmalarına destek sağlanmış olurdu.Köleler üzerinde sahiplerinin özel mülkiyet hakkı vardı.Özellikle en alt düzey köleler (vineut) toplantı ya da ziyafetlerde ayakta,elleri üstüste ve sessizce kapı kenarında hizmete hazır bekletilirdi.Özgürlüğünü bir bedel karşılığı satın alan kölelere,azatlı köle (pşıtlı şhaşefij/пщыл1ы шъхъэщэфыжь) denirdi,bunlar özgür köylü (feqotl/фэкъол1) haklarına sahip olsalar da,yine de,eskiden köle oldukları bilinir ve kendilerine mesafe konurdu.Çok sıkı bir soy ve şecere takibi vardı.Adıgeler,özel durumlar dışında,Adıge olmayan kızlarla evlenmezlerdi.Çoğu kez,erkek tarafı,kız tarafında ailevi (genetik) bir hastalık,hırsızlık,yalancılık,vb gibi kötü özellikler bulunup bulunmadığını araştırır,kız tarafı da erkek tarafı için aynısını yapar,sonunda kız ve erkeğin anlaşmasıyla ve çoğunca da kızın kaçmasıyla evlilik yapılırdı.Adıgelerde "Çirkin gelin soy kurutur" (Nise ayer djegu paş'he wıts'eph/Нысэ 1аер джэгу пашъхъэ уц1эпхъ) özdeyişi vardı.Kız ve erkek,evlilik görüşmesi (psetlıhu/псэлъыхъу) için,üçüncü ve gerektiğinde dördüncü kişilerin de bulunması koşuluyla kapalı yerlerde konuşabilirdi.

Kölelerin ve yabancıların yanında şifreli bir dil (werqıbze/оркъыбзэ) kullanılırdı.Kölelerin "vineut" (унэ1ут;ev,karıkulu köle,yani mülksüz ya da mal olan köle) denilen kesimi,Adıge geleneğinden en az yararlanan kölelerden oluşurdu ve bunlar satılabilirdi."Pşıtlı" (пщыл1ы;beyin adamı) ya da "hatıvel" (хъатыол) denilen toprak kölelerinin (serfler) ise ,özel mülkiyeti ve hukuku bulunur,bunlar satılmazdı;ama

efendilerinin tarlalarında çalışır,hayvanlarına bakar,angarya hizmetleri görür,kazançlarının ve kızları için aldıkları başlık bedellerinin (vase/yacə) bir bölümünü/çoğunca yarısını efendilerine verir ve efendilerini terk edemezlerdi;ama böylesine zavallı kimselerin oğlan,özellikle güzel kız çocuklarının kaçırılarak satıldığı durumlar da görülürdü;köleleri itaat altında tutmak için konmuş çok katı kural ve sert yaptırımlar vardı.

Demokratik bir toplum sayılmalarına ve soylu sınıfı bulunmamasına karşın,Vıbıhlar arasında,bir veriye göre tüm nüfusun dörtte biri oranında bir köle (рşıl'ı/пщыл1ы) nüfusu da vardı.Bu nedenle Vıbıhlar arasında,köle emeği sayesinde çalışmadan geçinen ve "Kuaşkha" denen, yönetimde de etkili olan,köle sahibi ve sömürücü bir zengin köylü sınıfı bulunuyordu."Başlıca ihracat köle kızlardan oluşuyordu ve bunlar harem için Osmanlı'ya götürülüyorlardı".Vıbıh kuaşkhaler Çerkesya'nın en zengin kişilerinden olduklarından,yoksul bölgelerde yaşayan Abadzeh,Ciget ve Abhazlar gibi kendi kölelerini değil,Abadzehler'den ve diğerlerinden satın aldıkları köleleri,gerekli eğitimleri de vererek Osmanlı esir tüccarlarına satarlardı.Asıl köle ihracatı ise,nüfusunun onda biri köle olan Abadzeh bölgesinin köle avcıları ya da esir tüccarları tarafından doğrudan ya da Vıbıhlar aracılığıyla Vıbıh limanları üzerinden Türkiye'ye yapılıyordu (L.İ.Lavrov,Vubıkh'lar Hakkında Etnografik Bir Araştırma,Kafkasya Gerçeği Der.,sayı 8,Samsun,1992,s.46-59).Abadzeh bölgesinde Şhaguşe Irmağı (Belaya Irmağı) sol yakasında ve bugünkü Adige Cumhuriyeti'nin Maykopskiy rayonunun Kamennomostskiy beldesi yakınlarındaki bir yerde büyük bir 'Abadzeh Köle Pazarı' bulunuyordu.Bu arada Vıbıh zenginler (kuaşkha'lar),özel olarak eğittikleri çok güzel köle ya da esir kızları,yüksek para ya da armağanlar karşılığı Osmanlı haremlerine (özellikle Saray'a) gönderirlerdi.Osmanlı esir tüccarları satın aldıkları güzel kız ve güçlü oğlanları gemilerle,özellikle Trabzon'a ve İstanbul'a götürürlerdi.Nitekim son dönem Osmanlı padişahlarının çoğu,bu yolla getirilmiş Vıbıh köle (odalık ve cariye) kadınlardan doğmadır.

Nezaket kuralları ve onur anlayışı

Özellikle demokratik topluluklarda kadına çok değer verilir,sözgelişi yük taşıyan kadının yükü hemen alınıp taşınır,kavga eden iki erkek,araya bir kadının girmesiyle kavgayı bırakırdı,vb.Bir atlı yolda giden bir yaşlıya yetiştiğinde ya da karşılaştığında,atından iner,yaşlıya atına binmesini teklif eder,sol tarafından ve daha geriden atı elinde yaya olarak yürür,yaşlının yinelenen teşekkür ve ricaları üzerine onu geçer ve bir süre,daha hızlı tempoda ve yaya olarak yoluna devam edip uzaklaştıktan sonra atına binerdi.Yaya giden genç de benzeri kurallara uyar,yaşlıyı izinsiz geçmezdi.Damat,karısının köyüne yaklaştığında atından iner,atı elinde yürüyerek köye girerdi.Yeni damat,ilk ziyaretinde,eşinin ailesinden olan ve evde bulunan küçüklerin bile elini öper,büyüklerin karşısında asla oturmaz ve konuşmazdı,damada refakat eden arkadaşı konuşur,ama büyüklerin karşısında asla oturmazdı.Böylece karısına,onun yakınlarına ve köylülerine duyduğu saygıyı göstermiş olurdu.Evlenmeler,genellikle karşılıklı anlaşmaya dayanırdı,kural (khabze) dışı olduğundan,asla akraba evliliği yapılmazdı.Akrabalar birbirlerini geniş bir ailenin üyeleri,yani kardeş

görürlerdi.Bu nedenle akraba evliliğinden kaynaklanma sakatlıklar ve delilik Adıgelerde yok denecek kadar azdır.

Köyün saygın gençleri birbirleriyle ve köyün kızları ile kardeş sayılırdı.Bu gençler köyün kızlarını at sırtında ve beraberlerinde başka köylerdeki düğün ve eğlentilere götürebilirlerdi.En ufak bir sorunla karşılaşılmazdı,aksi takdirde kişinin hayatı söner,soyu da lekelenmiş olurdu.Demokratik topluluklarda bir kız istemediği ile evlendirilmezdi.Yeni gelin büyükleri karşısında oturmaz,konuşmaz,yemek yemez,elleri üstüste ve sessizce kapı kenarında hizmete hazır bekler,sırtını büyüklerine çevirmez,geri geri çekilip odadan çıkardı,o denli de saygı ve sevgi görür,kendisine asla iş buyurulmaz,ezilmez ve azarlanmazdı.Ancak,yine de,saatlerce ayakta bekleme nedeniyle düşüp bayılma durumlarıyla sık sık karşılaşılırdı,ayrıca köle soylu gelinler aşağılanır,kolay kolay da benimsenmezdi (bk.Tembot K'eraş,"Mutluluk Yolu","Gelin" bölümü;Circassiancanada,internet).Gelin sonraları da çocuğunu gezdirmez ve yaşlı erkekler karşısında çocuğuyla birlikte görünmezdi;ayrıca kadınlar evin erkekleri ile birlikte yemek yemezlerdi.Çoğunca çocuk nine ya da evin başka kadınları tarafından gezdirilirdi.Eskiden bir ailede 10-20 birey olabilir,ev oda oda yan yana bitişik uzatılırdı,"vine" (унә) denilen evin önünde güneşe bakan bir veranda (haşpak,dıbzık'e/dıbzıkve/дыбзык1ә) bulunurdu.Bu en son Adige ev tipi idi.Gelinin kocası ,herkes uyuduktan sonra odasına,karısının yanına sessizce ve görünmeden girer,gün ağarmadan aynı biçimde,gerekirse pencereden dışarı çıkardı.Bu durum,fazla sürmezdi.Kadın da kocası ile birlikte kalkar,akşamdan kalmış işleri sessizce bitirmeye çalışırdı.Bahçeyi dolaşır,kalmış çöpler varsa,belli etmeden eğilip kaldırırdı.Yeni gelin,çocuklar ve çıktığı aile ya da köy erkekleri dışında hiçbir erkekle konuşmazdı.Kaynana ya da evin büyük gelinlerinin sözleri dışına çıkamazdı.Son derece temizlik ve nezaket kuralları geçerliydi.Karı koca,çoğunca çocukları oluncaya dek konuşmazlardı.Gelin odasına leğune (лэгунә) denir, buraya kocası,gelinin kadın yakınları,evin çocukları dışında kimse girmezdi.Gelin odasında,ateş yakılan ve su ısıtılan bacalı bir ocak,ocağın yanında gece banyo alınan,gündüz yatak ve yorganların bulunduğu bir yüklük (п1о дэльхьан1о) bulunurdu.Gelin odasında baca yoksa,gelin,kendisi için ayrılan bahçedeki kuytu bir köşede ya da oda içinde,çok erkenden su ısıtır,kocasının ve kendisinin banyo ve abdest almasını sağlardı.Bu iş gün ışımadan,herkes uyurken bitirilirdi.

Gelin belli bir süre sonra baba evini ziyaret eder,hediyeler götürürdü,buna baba evinden gitmiş olmanın karşılığı bir "Ayıbı sona erdirme bedeli" (Uıkvıtapçve/Ук1ытапк1ә) denirdi.Kız böylece kendisini,terk ettiği ailesine bağışlatmış sayılırdı.Baba tarafının uyarılarına karşın,istenmeyen bir erkeğe kaçan kız ise,özellikle Vıbıhlarda ölünceye değin bağışlanmayabilirdi.Bu durum daha çok düşük statüdeki (köle,yalancı,korkak,içinden hırsız,tecavüzcü,müptezel kadın/"шъуз таукә" çıkmış,vb aile mensubu) ya da yoksul (tembel ve istenmeyen) gençlere kaçma durumlarında görülürdü.

Hiç kimse kendisini övmez,övmeyi başkalarına bırakır,kendilerini övenler de gizlice alaykonusu olur, itibar

aşınımına uğrarlardı. Bunun gibi adeta sayısız görgü kuralı vardı ve bu kuralları çiğneyenler saygınlıklarını yitirirlerdi. Saygın ya da kişilikli olana büyük bir değer verilirdi. Soylu ya da değil, kişinin saygınlığını yitirmesi, özellikle yüz kızartıcı bir suç işlemesi, silinmez bir leke oluşturur, dahası şarkılara da konu olabilir, 'ünü' bütün Adıge ülkelerine yayılabilirdi. Bir yönüyle, Adıge olmak, zor bir şeydi.

Bir Adıge için aşağılanmak en onur kırıcı şeydi. Geleneklere saygısızlık göstermek, yalancılık, korkaklık ve özellikle savaştan kaçmak, en onur kırıcı davranışlardandı. Mihail Yuryeviç Lermontov'un korkarak savaş alanından kaçan bir Çerkes gencini konu edinen "Savaş Kaçağı" ya da "Harun" öyküsündeki tiplmesi bu aşağılanmayı ve sonucunu çarpıcı bir biçimde sergilemektedir. Harun, en sevdiklerinin aşağılamaları sonucu kendini öldürür, ama bu bile kendisine olan nefreti yok etmez (bk. Harun, "Kafkasya Kül. Der.", sayı 22, Ankara, 1969).

Abadzeh ve Şapsığ gibi topluluklarda ve batılı diğer Çerkes topluluklarında, karşılaşılan kişiler, gelenek ve nezaket kuralları gereği, selamlaşmadan hemen sonra, "Buyur" (Къеблагъ) denilerek, özellikle Abadzehlerde, konuk olması için eve davet edilirdi. Yaşlılar bir başına yemek yemeyi sevmez, çoğunca bir başkası ya da komşu bir yaşıtı çağırılıp onunla yerdi. Her varlıklı evin "haç'eş" (хъак1эш) denilen bir konuk odası ya da ayrı bir küçük evi olurdu. Bir aile bütün bir servetini bir konuk ziyafetinde harcayabilirdi, bu denli bir cömertlik anlayışı vardı, konuğa, saygınlığı ölçüsüne göre, o denli büyük bir önem verilirdi. Toplum içi yardımlaşma ve paylaşmanın yaygın ve gelişmiş olması nedeniyle, çok yoksul ve düşkün insanlarla, özellikle dilencilerle hiç karşılaşılmazdı.

Adıgeler boza (шъуатэ, макъсымэ) ve balsuyu içer, alkollü içkileri içmezlerdi. İçki, Rus istilasından sonra Rus, Türk, Tatar, vb gibi yabancı toplumlarla olan birliktelikler sonucu yayılmıştır. Rus işgalini ya da yönetimini yaşamamış, Ruslarla ilişki kurmamış olarak Türkiye'ye sürülmüş olan Adıgeler arasında içki içme geleneği yoktu ve içki içmek çok kötü karşılanırdı; sonraları da, özellikle 1970'li yıllara (asimilasyonun hızlandırıldığı döneme) değin içki, pek kullanılmıyordu. Ancak, Vıbh zenginleri, 1864 yılı öncesinde de, Abhazlar ve Türklerle ilişkiler sonucu içki içiyor ve içki kullanmayı sürdürüyorlardı. Türkiye'deki Şapsığ, Abadzeh ve Vıbh karma nüfuslu köylerde, görünür biçimde içki içilmez, içki içmek kötü-yakışsız bir şey olarak karşılanırdı. Günümüzde ise, az içki kullanan Kafkasya dışındaki Adıge/Çerkeslere karşı, Kafkasya'daki Adıge erkekleri arasında, özellikle Sovyet döneminden beri, içki kullanımı yaygınlaşmıştır. Kafkasya'da içki yüzünden kızların ürkütüldüğü, kız ailelerinin Adıge erkeklerine olan eski güvenlerini yitirdikleri, bu yüzden geleneksel halk danslarına kadın katılımının iyice azaldığı, folklor ekibi gösterileri dışında geleneksel halk oyunlarının (джэгу), eskiden seferlerde ve köleler arasında görüldüğü gibi, "Hugegu" (Хъуджэгу; erkek erkeğe dans) biçimine dönüştüğü, geleneksel anlamdaki kız ve erkek yakınlığının kalktığı görülmektedir. Her ikisi de demokratik toplum üyesi olmakla birlikte, sözgelişi bir Abadzeh ile Şapsığ arasında da farklılıklar vardı. Örneğin, bekar bir Abadzeh delikanlısının bir bebeği kucağına alıp gezdirmesi, "çocuk bakıcısı oldu"

biçiminde alay konusu olabilirken,Şapsığ ve Vıbıhlarda tam tersi geçerliydi,yeğenler,akraba ya da tanıdık çocukları kucakta gezdirilebilirdi.Abadzeh ketum ve kendi çevresi dışındakilere karşı mesafeli durur ve kendi topluluğu içinde bile farklılıklar gösterirken,Şapsığlar daha açık fikirli ve sakin insanlar olarak tanınıyorlardı.Şapsığlar kendi halinde,tarım,hayvancılık ve balıkçılıkla geçinen,aile ve akrabaları çerçevesinde kalan, politikayla pek ilgilenmeyen kimseler iken,Vıbıh ve Kabartayların içinden politikacılar ve usta diplomatlar yetişmiştir.

Köleler her yerde aşağılanırken,örneğin Şapsığlar arasında kölelik kurumu yoktu,vb (Ayrıca bk.Jebağı Baj,"Çerkesya'da Sosyal Yaşayış-Adetler",Ankara,1969;"Kafkasya Kül.Der.",sayı 39-42,Ankara, 1973). Demokratik topluluklar barışçıydılar,ırk ve din ayırımını pek bilmeyen ve yaşamayan,hoşgörülü ve herkesi kendileri gibi dürüst sanan temiz kimseler idiler.Bu temizlikleri ve saflıkları,bazı güç odaklarıncı zaman zaman,olumsuz anlamda kullanılabilmiştir:1840'da Osmanlı ve İngiliz ajanlarına,vb kanıp yardım geleceği düşüncesiyle ve hesapsızca Rus müstahkem hatlarına,bazıları 10-15 bin kişiyi bulan kalabalıklar biçiminde genel bir saldırı yapmaları ve karşılığında büyük bir zayıat vermeleri,büyük bir moral çöküşü;isyancılarla hırpalanan ve Çerkeslerin Balkanlar'dan çıkarılmasının gündemde olduğu bir dönemde,1878 öncesinde,çökmekte olan Osmanlı yönetimi adına Balkanlar'da Sırp ve Bulgar ayaklanmacılara karşı gönüllü milis gücü yazılmaları,bunun da katkısıyla Balkanlar'daki Hıristiyan toplulukların,Rus ve Avrupa'nın düşmanlığını Çerkes toplumu üzerine çekmeleri;1920'de,güçlenen TBMM yönetimi karşıtı ve Saray yanlısı Biga, Adapazarı,Düzce ve Yozgat ayaklanmalarına katılmaları,tam tersine,BMM ve Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Çerkes Ethem'in önce kullanılması,daha sonra da aşağılanarak tasfiye edilmesi,vb.Ancak,yine de,kirli ve yüz kızartıcı (fuhuş ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi) işleri benimsemez,genellikle insana insan olduğu için değer verir,işkenceden ve insanı aşağılamaktan kaçınır;özsavunma dışında da hiç kimseye saldırmazlardı: Örneğin,1838'de Tuapse'ye çıkartma yapan Ruslarla Şapsığların çarpışmalarını bir köşede resmeden ve daha sonra Osmanlı Saray ressamı da olan silahsız Rus ressamı İvan Ayvazovski'ye (1817-1900) dokunmamış,tabloya bakmakla yetinmişlerdi.

Ekonomi

Dağlık güney bölümü dışında toprağın tamamına yakını tarıma elverişlidir,AC'nin verimli tarım toprağı ve zengin ormanları (% 40) vardır, sulama yapılır,mısır,buğday,ayçiçeğı,şeker pancarı,çay,tütün yetiştirilir,Kuban Irmağı boyunda pazara yönelik sebze,ayrıca gül üretimi önemlidir.Zengin petrol ve doğal gaz yatakları vardır.Sanayi Maykop merkezinde yoğunlaşmıştır:tarıma dayalı sanayi,kereste,mobilya,parfümeri,Giaginsk'te bir şeker fabrikası,vb.bulunur.

Maykop'ta yıllık yağış miktarı 690 mm kadardır.Yıllık sıcaklık ortalaması Ocak ayı -2 derece,Temmuz ayı +22 derece,Nisan ayı +10 ve +11 derece,Ekim ayı değerleri de +17 ve +25 derece arasındadır.Maykop kenti ve

çevresi kaplıcalar ve termal tesisler yönünden zengindir, özellikle hasta ve emeklilerin rağbet ettiği bir dinlenme ve tedavi merkezi konumundadır.

Maykop'ta MÖ III.binyılına ait Veş'ade (Ошъадэ) ya da Maykop (Миyequape) höyüğünden (tümülüs,kurgan) taş ve altından yapılmış,Dünya kültür ve arkeolojisinde yer bulan 4.500 yıllık Meot (Мыут1э;Adige) heykel ve eşyaları çıkarılmıştır.Yine Maykop'ta bulunan Maykop Taşı üzerindeki yazının yorumundan, 3.300 yıl önce şimdiki Maykop yerinde bir Meot (Adige) kenti bulunduğu da anlaşılmaktadır (Шъаукъо Аслъангуаш,Мыекъуапэ:къэлац1а,чып1ац1а,Адигэ макъ,25.04.2007,internet,Türkçe tam bir çevirisi için bk.Aslanguaş Ş'avko,"Миyequape"/Maykop Adının Kökeni,Jineps,Haziran 2007,s.5;Майкопский курган,internet).

Yörede kazılmış olan ve halen kazılması beklenen çok sayıda höyük (Adigey'de 10 bin dolayında yığma mezar,kale ve eski yerleşim yeri kalıntısı;eski Çerkesya yerindeki höyük,kale ve yerleşim yeri kalıntısı sayısı ise 50 bin dolayında) ve eski yerleşim yeri (kale) kalıntısı bulunmaktadır.

Güney bölgesi (Maykop rayonu),ayrıca atlı gezinti,dağ yürüyüşleri,kampçılık, dağ ve su sporları yapılan bir turizm alanıdır.Maykop rayonunda tarih öncesine ait dolmenler,Kamennomostski'de MÖ III.binyılına ait Maykop "Meşoko" (Мышъэкъо) kültürü kalıntıları,Hamişki (Хъымышк1эй;Хъамышк1эй) köyü yakınlarında "Yabanöküzü Üretim Parkı", Guzerıpl (Гъузэрыплъ) köyü yakınında da "Kafkas Doğa Koruma Alanı Müzesi" vardır.Ancak Adigey topraklarının yüzde 30 kadarını oluşturan ormanlar koruma altında olduğundan turizme yatırım yapılamamakta,orman içlerinden UNESCO desteğiyle yollar geçirilmesi ve bu yollar boyunca turistik tesisler kurulması için,Adigey hükümetince çıkış yolları araştırılmaktadır.Şu günlerde RF Doğal Kaynaklar Bakanlığıyla yapılan görüşmeler sonucu,sınırların yeniden belirlenmesine de (daha esnek bir politika benimsenmesine) çalışılmaktadır (bk.Adigey'de sınırlar yeniden belirlenecek,26.02.2009,Circassiancanada,haberler bölümü).

Kuzeydeki Krasnogvardeysk'te de MÖ III.binyılından kalma Adige (Мыут1э) kenti kalıntıları bulunmaktadır.Ayrıca Arım (Kujorskiy kurgan),Çeңçavşho (Haç'emziy kurgan),Çimdej ve Kolyasij (Kabehabl kurganları),vb gibi kazılmış ünlü höyükler de vardır.1955'te Adigeysk (Адигэжъалэ) kenti yakınında ve Neçerezıy köyünde "Meot Tabletleri Kitaplığı" bulunmuştur.Tabletlerin üçte biri "Hitit Hiyeroglifli Meot (Мыут1э) tabletleri"nden oluşmaktadır (Ayrıca bk.Necmettin Karaerkek,"Yazi","Nart" dergisi,sayı 44,s.22-24;Jineps gazetesi,Ocak 2007,s.6-7).

Güney bölümündeki başlıca dağlar Çuguş (Ç'iğuş;Ч1ыгъушъ-Kuru Toprak,3.238 m),Fışte Dağı (Фыштэ,Rusça:Fışt;2.867 m),Oştен (Veş'üten;Ошъутен;2.804 m),Pseaşho (3.257 m) ve Şepsı doruklarıdır.Güneybatıdaki Avtle (Аулъэ) ve Huko (Хыкъо) dağları arasındaki Huko Gölü ve Legonaka (Лэгъо-Накъэ/Leğo-Naqe;Rusça:Lago-Naki)yaylaları gezilip görülen yerlerdendir.Bu çok değerli yer için ayrıca bk."Nefiset Hut,Leğo-Naqe [Lago-Naki] Yaylalarının Gerçek Sahibi Kimdir?" (Jineps gazetesi,Ağustos

2007,sayı 21,s.10;Özdemir Özbay,"Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya",Ankara,1999,s.119-122).

1990'larda tarım ürünleri gelirinin, reel olarak da düşmesi ve devlet sübvansiyonlarının kesilmesi sonucu,sanayide de genel bir durgunluk,bazı fabrikaların kapanması ve yoğun bir işsizlik süreci yaşanmış, 1989-2003 yılları arasında 123.900 kişi iş aramak üzere Adigey dışına göç etmiş,155.400 kişi de,Maykop kenti ve Tahtamukay rayonu başta olmak üzere Adigey'e yerleştirilmiş,böylece AC'de Rus nüfus çöküşü önlenmiştir (Ayrıca bk.Nart dergisi,sayı 36,Ankara,2003,s.86).

Kültür

Adige toplulukları

Adige topluluklarından kıyıdağlılar (Natuhay veya Natuhac,Şapsığ,Hak'uç) ve küçük bir bölümü ya da birkaç köyü eskiden şimdi ölü dillerden sayılan "Vıbıhça" [Убыхыбзэ] ya da Rus yazılışıyla Ubıhça konuşan,ama geneli Hak'uç lehçesinde Adigece konuşan ,bir bölümü de Adigece ile birlikte eskiden Abazaca da konuşmuş olan "Vıbıhlar",yine Abaza ve bir bölümü Adigece de konuşan,yani çift dilli,dahası bazıları üç dilli (Vıbıh,Adige ve Abaza dilli) olan kıyıdağlı Abaza [Ciget] toplulukları,vb) ve içerdeki Abadzeh [Абдзэх] topluluğu,arkaik (kadim) sayılabilecek bir demokratik yapıya sahiptiler ve bu yönleriyle diğerlerinden farklı bir toplumsal yapıdaydılar,Ama Abaza,Vıbıh ve Abadzehler arasında yaygın bir köle (serf;пщыл1ы) kullanımı ve esir ticareti de vardı.Doğudaki daha az nüfuslu topluluklar ise yarı feodal ilişkiler içindeydiler (Bjeduğ,Hatukuay,K'emguy,Besleney,Mahoş,Yegerukay,Mamhiğ,Kuban Kabartayları, doğudaki yüksek vadilerde barınan Abaza/Abazin toplulukları,vb),bu sonuncular arasında köle (serf) sayısı çoktu,ama esir ticareti çok sınırlıydı;çünkü,bu sonuncu yörelerde köle dayanışması ve direnci daha güçlüydü.İlk örnekte yönetim Khase (Хасэ) denilen yöresel halk meclislerinin,ikinci örnekteyse,"pşı" (bey,Rusça:kinyaz) adı verilen köy derebeylerinin ve verk (vasal)denilen ikinci derece soylu sınıfının elindeydi.Derebeylerinin kendi köyleri,geniş arazileri,büyük hayvan sürüleri ve köleleri vardı,ayrıca köylerinde barınan ve köle olmayan ailelere de (feqotl') hükmediyor,angarya yüklüyor ve onlardan vergi alıyorlardı ("Jineps" gazetesini,Eylül 2006 eki).Bağımlı köylüler (feqol'lar)yılda bir ya da iki hayvan vererek vergilerini ödüyorlardı.Demokratik topluluklarda ise köylülerin vergi ve angarya yükümlülükleri yoktu,yurt savunmasında gönüllü katkı ve dayanışma vardı.

Adige folkloru ve Nart Destanı

Adigeler arasında kökü çok eskilere,Milat öncesine dayanan destan ve söylenceler vardı, kuşaktan kuşağa aktararak günümüze getirilen ve önemli bir bölümü kaydedilen bu söylentiler içinde Nartlar destanı en geniş yeri tutmaktadır (Son düzenlemesi 8 cilt).Destanın ana kişileri bilge kadın Setenay-guaşe ile onun taş içinden doğan oğlu Savsırıko ya da Sosırıko'dur.Kıvılcımlar saçan ateşten bir oğlan biçiminde doğan,Ateş Tanrısı da olan Demirci Tlepş (Лъэпшъ) tarafından dizlerinden maşa ile tutulup suya daldırılan ve adı Tlepş tarafından konan Setenay-guaşe oğlu Savsırıko'nun,maşayla tutulduğu için suya değmeyen ve bu nedenle

yumuşak kalan dizleri dışındaki çelikleşmiş vücuduna silah işleliyordu;ama yine de,gerektikçe hileye başvuran,doğüstü yeteneklerini kullanan ve insanlara ateşi getiren bir kahramandır.Savsırıko'nun atı Thoııy de (Тхъожъый),Kerç Boğazında (Destandaki adı:Khı T'uale/Хы Т1уалэ),bir adada yaşayan ve bir tekne içinde uçan bir "neğuç'tse"nin (Нэгъуч1ыцэ;sırtında tek memesi olan tehlikeli bir büyücü kadın) bir kırsağının, deniz dibinde yaşayan bir aygır ile çiftleşmesi sonucu deniz dibinde doğmuştur,normal bir yarış atından yedi misli daha hızlıdır,önsezili ve akıllıdır,sahibi ile konuşur ve onu korur,tek zayıf yanı taşlık alanda hızını yitirmesidir.Savsırıko ve atı,bu sırları,zayıf noktaları keşfedildikten sonra alt edilebilmiştir.Savsırıko'nun kuzeni (teyze oğlu) Nart Peterez,Tanrılara kafa tutabilen,sırrı öğrenilemediği sürece kendisine silah işleyememiş olan,hiçbir şeyden korkmayan ve Nart Khasesi (Meclis) Başkanı "Nesren-Jak'e"yi,Tanrılık iddiasındaki Pak'o tarafından zincirlendiği Oşhamafe (Elbruz) tepesinden kurtarıp özgürlüğüne kavuşturan ve ateşi Nart topluluğuna yeniden getirmiş bir yiğit,diğer kuzeni Şebatinıko ise "Yeme içme,düğün-dernek ve kız peşinde dolanıp durmayan" salt bir kahramanlık örneğidir.Geceleri ellerinden ışık saçılan Nart gelini Adııyf da,karanlıkta Nartların yolunu aydınlatmaktadır,vb (bk.Нартхэп адыгэ эпос,Хьэдэгъэл1э Аскэр,"Нартхэп" bölümü,cilt I,s.9-70,Мыекъяпэ,1968,Türkçesi için bk.Jineps,sayı 20-27;Asker Hadeğatle,"Çerkes Nart Öyküleri, Hedefini Kendi Bulan Nart Tlepş'in Oku",çeviren Murat Papşu,Ankara,2005;Kafkasya Kül.Der.,sayı 39-42,s.108-121,Ankara,1973).Destan bunun gibi çok sayıda kadın erkek kahramanın yaşamını konu edinmektedir (Daha geniş bilgi için tıklayın-Nartlar,ayrıca bk.Asker Hadeğal,"Adıge Yiğitlik Destanı Nartlar",Jineps gazetesi,sayı 20-27;Kafkasya,internet).

Bazı parçaları besteli şarkılar biçiminde söylenen Nart destanı dışında, "Aydemirkan" (Andemirkan) destanı ve "Hatkhı oğlu Koç'as" (Хьатхым ыкъо Къок1ас/Hatxım yıqo Qoçvas),vb şarkı ve anlatılar da ünlüdür. Adıgelerin "Geguak'o-Vısak'o kuph'er" (Джэгуак1о-Усак1о купхэр/Halk Şarkıları ve Dansları Toplulukları) adı verilen gezici ve profesyonel sanatçı toplulukları vardı ("Kafkasya Kül.Der.",sayı 39-42,s.138,Ankara,1973). Bunlar "şik'erşine" (шык1эпщынэ-kemane),"eperşine" (saz),"kamil" ve "bjamıy" (kaval ve flüt) vb gibi halk enstrümanlarını kullanırlardı.Bu çalgıcılar ve ozanlar, en önde,marşlar çalarak ve şarkılar söyleyerek savaşlara katılır,savaşçıları yüreklendirir,savaşta gördükleri her şeyi şarkılarında dile getirirlerdi.Bu şarkıcı gruplarının kalıntıları, Türkiye'de 1950'li yıllara değin varlıklarını sürdürmüşlerdir ("Geguak'o-Vısak'o Toplulukları ve Bir Şarkı Şöleni",internet).

Modern Edebiyat

Günümüz Adıge edebiyatı,K'emguy lehçesi esas alınarak yazılmakta ve geliştirilmektedir.Tsiğo Tevçoj (1855-1940),Tembot K'eraş (1902-88),İbrahim Tsey (1890-1936),müteveffa Hazret Aşın,Dilbilimci ve Nartolog Asker Hadeğatl (d.1922),şair ve roman yazarı İshak Meşbaş (d.1931) ve bilge kişi Abu Şhalaho (d.1929) tanınmış Adıge yazarlarındandır.Ts.Tevçoj'un "Pşı-verk zav" (Derebeyi Savaşı) adlı şiirsel

destanı;konusunu Adıge folklorundan alan İ.Tsey'in 4 perdelik dramı "Koç'as" (Къок'ас); T.K'eraş'ın "Nasıpım yığogu" (Mutluluk Yolu;romanın Türkçe çevirisi için bk.Circassiancanada,internet) adlı ve Adıgelerin,özellikle Lenin ve Stalin dönemlerindeki yenileşme ve kolhozlaşma sürecinde ortaya koydukları direnişleri ve bu direnişlerin bastırılmasını anlatan romanı ünlüdür,romanda başarılı Çerkes karakterleri sergilenmektedir.Tembot K'eraş'ın bazı yapıtları Türkçeye çevrilmiştir.

Sınıfsal farklılıklar

Demokratik Adıge toplulukları arasında tek evlilik,kadına saygı,erkek ve kızların görüşebilmeleri,birlikte şarkı ve dans icra etmeleri, kadınların da tarla çalışmalarına katılabilmeleri,geçerli kurallardandı.Bu kuralların dışına çıkmaya Khabze (Yasa ve Gelenek) izin vermezdi.Yarı feodal topluluklarda ise,köleler (рşıтл-пшыл1) dışında,kadınlar ve soylu erkekler tarla işlerinde çalışmazdı ve çalışmaları aşağılanma olarak algılanırdı, derebeylerinin (пшы-оркъ) ve zengin köylülerin birden çok eşi ve odalıkları (çеşditl;жэшдилъ) olabilirdi,soylu atlara soylu olanlar binebilirdi,köleler ise binek atı edinemezlerdi;ayrıca,derebeyi toplulukları ile Abadzeh ve Vıbıhların Osmanlılarla sürdürdükleri insan (esir ve köle) ticareti de önemliydi.

Adıge müziği

Adıge müziği çok sesli olup,toplantılarda korolar eşliğinde söylenirdi.Ozanlara "vısak'o" (уак'о), şarkıcılara "veredao" (орэда'о),oyuncu ya da dansçılara "geguak'o" (джэгуак'о),her türlü danslı eğlentiye "gegu" (джэгу),oyunları yöneten kişilere "hatiyak'o" (хъатияк'о) ya da geguak'o,şarkılara vokal eşlik etmeye de "jiv" (жъыу) denirdi (Ayrıca bk.Т'іhkuiç' Anzavur (-Lvıxhuçve Anzauir/Л1ыхъуч1э Анзаур-),"Çerkes Müziğinin Dünü Bugünü",Kafkasya Yazıları,İstanbul,1998,sayı 3,ayrıca internet).Adıge dilinde müzik eğitimi,cumhuriyetler ve Krasnodar Kray eğitim müfredatından kaldırılmıştır,ancak 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Kabartay-Balkarya Cumhuriyeti'nde 20 kadar okulun ilk sınıflarında Adigece (Kabartay-Çerkesçe) bir müzik eğitimine yeniden izin verildiği yazılmışsa da sonu gelmemiştir (Ayrıca tıklayın-Kabartayca). Erkek çocuklar,eğitilmek üzere başka ailelere verilebilirdi,bu da "p'ur" (п1ур),yani "atalık" geleneğini oluştururdu.Eğlence (gegu) ve savaş sporları gündelik yaşamın bir parçası konumundaydı (Ayrıca bk."Kafkaya KD",sayı 39-42,s.57-64,Ankara,1973) .

Dil

Kuzeybatı Kafkas ya da Abhaz-Adıge dillerinden biri olan Adigece,doğu (dağ) ve batı (ova) biçiminde iki kola ayrılmaktadır:

Doğu kolu "Kabartay"("Qeberdeyıbze" ya da "Adıgebze") adını taşır ve dört lehçeye ayrılır:1.Asıl Kabartay (Baksan),2.Mozdok Kabartay (Kuzey Osetya'da ve Stavropol Krayda yaşayan Ortodoks Hıristiyan Kabartaylar tarafından konuşulur),3.Besleney (Karaçay-Çerkesya ve Krasnodar krayında toplam 4 köyde konuşulur) ve 4.Kuban Kabartay (Adıgey'de 4 köyde konuşulur);edebiyat dili olanı asıl Kabartay lehçesinden (Baksan ağızı) geliştirilmiş olup Kabardey-Balkarya ve Karaçay-Çerkesya'daki resmi

dillerdendir.Asıl Kabartay lehçesinin,Baksan ağızı (Baksan Irmağı boyunda konuşulur) dışında üç ağız daha bulunur:1.Terek ağızı (Terek Irmağı boyunda konuşulur),2.Malka ağızı (Malka Irmağı boyunda konuşulur) ve 3.Kuban-Zelençuk ağızı (Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde konuşulur).2002'de RF'deki toplam Kabartay sayısı,519.958'i "asil Kabartay" ve 60.517'si de Kabartayca konuşan "Çerkes" olmak üzere 580.475 idi.

Adıge dili ve Adıgece'nin öğretilmesi durumu

Batı kolu "Adıgece" (Adıgabze) ya da eski deyimiyle "K'yah" dili (K1ax-Ova dili) adını taşır,kendi içinde kıyı ve bozkır lehçeleri biçiminde iki ayrı öbeğe ayrılır.Kıyı öbeğini (Хы1ушъо1усхэр-Deniz kıyısında oturanlar) oluşturan Şapsığ ve kısmen Hak'uç (Хъак1уцу;Thağepş-Kirova köyünde konuşulur) lehçeleri ile,daha doğuda iç bölgelerde konuşulan bozkır lehçelerinden Bjeğuğ,K'emguy (К1эмгуй) ve Abadzeh (Абдзах;Hakurinehable köyü ile 1998'de Kosova'dan dönen Adıgelerce Maykop'un 4 km doğusunda kurulan Mafehable köyünde konuşulur) lehçeleri halen konuşulmakta olup,resmi Adıge (edebiyat) dili K'emguy (Rusça:Temirgoy) lehçesinden geliştirilmiştir (Adıge dili için bk.Kafkasya Üzerine Beş Konferans,"Adıge Dili ve Edebiyatı" bölümü,İstanbul,1977;Kafkasya Kül.Der.,Sayı 39-42,"Adıge (Çerkes) Edebiyatı" bölümü,Ankara,1973;Adıge Dili ve Edebiyatı,Circassiancanada,internet).Kafkasya'da artık konuşulmayan birçok Adıge lehçesi ise (Natuhay,Hatukuay,Mahoş,Vıbıh Adıgecesi,Barakay,vb) halen Diaspora'da konuşulmaktadır.

Adıgece,bir eğitim dili olduğu Adıgey dışında, Krasnodar krayındaki ve İsrail'deki Adıgelerin devam ettiği devlet okullarında da seçmeli bir ders olarak devletçe okutulmakta;ayrıca Ürdün'de de bir özel okulda (Emir Hamza Okulu) seçimlik bir ders durumundadır.2002'de RF'de,Adıge sayısı 128,528 idi;buna rağmen,Adıge dili,Maykop ve Soçi/Lazarevsk'teki ilgili fakülte ve kurumlarda akademik ya da Adıgece dersi öğretmenlerini yetiştirme amaçlı olarak işlenmektedir.Adıgece,Kafkasya dışında Türkiye,İrak, Suriye,Ürdün,İsrail, Lübnan,Mısır, Libya,AB ülkeleri (Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya,Bulgaristan,vb),İsviçre,ABD (New Jersey,NewYork,California),Kanada,Avustralya'da ve toplam 40 kadar ülkeye dağılmış topluluklar arasında da konuşulmaktadır.

Adıge aleyhtarı çalışmalar ve tepkiler

2004-2006 yıllarında bazı Rus milliyetçiler ve bunları desteklediği söylenen bazı üst düzey bürokratlar,Adıgey Cumhuriyeti'nin (AC) Krasnodar krayı ile birleştirilmesi,yani lağvedilmesi doğrultusunda bir kampanya başlatmışlardı.Ancak AC Devlet Başkanı Hazret Sovmen'in kınama anlamında istifaya kalkışması (Nisan 2006) ve RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'in bu istifayı kabul etmemesi,Adıgelerin sert tepkileri,girişimin diğer halklar arasında da kaygılara yol açması, ardından Krasnodar krayı Valisi A.Tkaçev ile Kuban Kazakları Atamanı V.Gromov'un ve RF'deki demokratik kitle örgütlerinin de olumlu destekleri sonucu birleştirme olayı yatışmıştı (Ayrıca bk.Jineps,2006 ek 1,s.21;Ekim 2006,Oleg Tsvetkov).

21 Mayıs 2006'da toplanan Adıgey'in temel ulusal örgütlenmesi olan "Adıge Halk Kongresi" de,"Adıge dil ve kültürünün,Adıge varlığı ile AC'nin koruma altına alınmasını,AC'nin geleceğini belirleyici nitelikte bir referandum düzenleme ve böylesine bir referanduma katılma hak ve yetkisinin sadece etnik Adıge halkına ait olduğunu,başka türlü bir referanduma gidilmesi durumunda,etnik Adıgelelerin böylesine bir referanduma katılmayacağını,Adıgey Cumhuriyeti Devlet Parlamentosu-Khase tarafından bu esasları güvence altına alacak Anayasal değişikliklerin yapılmasını;Maykop kent yönetimi ile kent meclisinin de Maykop'un meydan ve caddelerine Adıgey Cumhuriyeti'ne uygun adlar vermesini" talep etmiştir (23.05.2006 tarihli "Adıge maq-Адыгэ макъ" gazetesi,Türkçesi için bk.Jineps gazetesi "Eylül 2006 Ek:1",s.23;İstanbul)

Şimdiki durum

Kongre kararından sonra,AC Devlet Parlamentosu-Khase,2006-2007 eğitim-öğretim yılından geçerli olmak üzere,ilk ve orta dereceli okullarda,Rusça ile birlikte,Adıgecenin de Adıge dili ve edebiyatı dersi ile sınırlı olarak zorunlu bir ders dili olarak yaygınlaştırılmasını sağlayan yeni bir "Eğitim yasasını" kabul etmiştir (29.08.2006 tarihli "Adıge maq" gazetesi olayı ve sonrasını bildirmektedir).Ancak,2007 yılı başlarında,Adıgeceyi zorunlu bir ders dili haline getirme amaçlı bu yeni yasa,AC Anayasa Mahkemesi (Eski adı "Adalet Divanı") tarafından iptal edilmiştir (Daha geniş bilgi için "Eğitim" bölümüne bakınız).

Eğitim

Adıge yazısı,1927'den önce Arap, 1927 - 1937 arası Latin harflerini kullanmış,1937'den bu yana da Kiril (Rus) alfabesini kullanmaktadır (AnaBritannica,Çerkesler).

Maykop'ta iki büyük müze,4 tiyatro,Adıge şarkı ve dans toplulukları,Adıge dilinde bir edebiyat dergisi (Zeçoşniğ,üç ayda bir) ve bir resmi gazete (Adıge maq,haftada 5 gün),RF merkezine bağlı Rusça ve çok az süreli olarak bir Adıgece radyo ve tv yayını vardır.

Başkent Maykop'taki çeşitli kültürel kurum ve kuruluşlar arasında Adıgey Devlet Üniversitesi, Maykop Devlet Teknoloji Üniversitesi ve AC Tembot K'eraş Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüsü balıca üst eğitim kurumlarıdır.Adıgey Devlet Üniversitesi'nin Adıgey'in dışında,Şapsığ nüfusun (tahminen 12 bin) yoğun olduğu Soçi'nin Lazarevsk beldesinde 6 fakültesi, Novorossiysk'de üç, Azak Denizi kıyısındaki Yeysk kentinde de 1 fakültesi açılmış bulunmaktadır. AC Tembot K'eraş Sosyal Bilimler Arştırma Enstitüsü de Adıge dili,edebiyatı,tarihi,folkloru,etnografyası,ekonomisi ve arkeolojisi gibi konularında çalışmalarda bulunmaktadır.Cumhuriyette 8 devlet ve 23 de yerel müze bulunmaktadır.Maykop'taki Adıge Ulusal Müzesi'nde önemli bir bölümü Milat öncesine ait 70 bin değişik arkeolojik yapıt (örnek) sergilenmektedir.Ayrıca Moskova'daki Doğu Halkları Müzesi'nin Maykop'taki şubesi olan Kuzey Kafkasya Müzesi de önemlidir (Adıge Ulusal Müzesi için bk.Nuriyet Mamırko,"Ulusal Tarih Koruma Altında",internet).

AC'de,birkaç evlik olan çiftliklerde (khutor;mezra) okul yoktur,bazı küçük köylerde de 1-4 sınıflardan oluşan ilkokullar vardır.Bu nedenle taşınmalı eğitim sistemi de uygulanmaktadır.

Resmi dil olmasına karşın Adigece,Adıgeler arasında gündelik bir konuşma dili,kısmi bir eğitim ve yayın dilidir.Resmi yazışmalar Rusça ile sınırlıdır.

Eski eğitim uygulaması

Adige Cumhuriyeti'nde zorunlu eğitim dili,RF düzeyinde olduğu gibi,RF'nin bir parçası olan Adıgey'de de geçerli olmak üzere Rusçadır.Adigece,AC'de Rusça ile birlikte resmi dildir.Adigece,AC'de okullarda,ilk iki sınıfta,tek Rusça dersi dışında bütün derslerde okutulan,3.sınıftan itibaren ve tek dersle sınırlı olarak okutulan bir ders dilidir. RF eğitim sistemi,Rusça eğitimi bütün RF okullarında zorunlu tutarken,yerel birimler (region) düzeyinde,Rusça dışındaki dillerde öğretime,isteğe bağlı olması koşuluyla,yerel birimlerde (cumhuriyet,kray,oblast ve özerk okruglar) olarak tanımaktadır.AC'de seçmeli ya da isteğe bağlı olarak ilk (1-4.sınıflar) ve ortaöğretimde (5-10.sınıflar) okutulabilen dersler ise,Adigece (Адыгабзэ;1-4.sınıflar),Adige edebiyatı (Adigece;5-10.sınıflar),Adıgey tarihi (Rusça) ve Etnografya (Rusça) dersleri okutuluyordu.[16].Ancak Adigece dışındaki tüm dersler 2007 yılı sonrasında kaldırıldı.AC'de ilk 2 sınıfta eğitim dili Adigece'dir,bir de Rusça dersi okutulur.3-11 sınıflarda Adigece haftada 2 ders saati ile sınırlı olarak okutulur.Bu da,yumuşatılmış bir Ruslaştırma programının yürürlükte olduğu kaygılarına yol açıyor (bk.Prof.Dr.Hangeriy Bak'uv,"Kuzey Kafkasya'da anadillerinin geleceği kaygılara neden oluyor",internet).

Dil öğretimindeki Ruslaştırma,Adige müziğinin 2.sınıf sonrasında devre dışı bırakılmasıyla da güçlendiriliyordu.Bu da müzik alanında kitlelerden ve özellikle de Diaspora'dan kopmaya,yozlaşma ve Ruslaşma biçiminde bir asimilasyonun yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Ayrıca bk.Kuzey Kafkasya KD,sayı 87-88,s.4).

Buna karşın başka bir uygulama örneği olarak, Karaçaylar yeni şarkı ve müziklerini özgün biçimini bozmadan ve yozlaştırmadan,özel ve geleneksel anlamda geliştirmeyi ve kitlelere ulaştırmayı ve Karaçay Diasporası ile yakınlaşmayı başarmışlardır.

Türkiye'de,1970 yılında,özellikle Düzce'de Türkçe türkülerin Adigeceye çevrilmesi ve Türkçe makama uygun okunmaları biçiminde,kitleleri saran bir Adige (Şapsığca) müzik akımı başlamıştı.Ama bu demokratik ve kültürel oluşum 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonucu bastırıldı.Kitleleri sarmaya başlamış olan o dönemden günümüze,özellikle müzik plakları (kayıtları) kalmıştır (Daha geniş bilgi için bk.Circassiancanada,"Yazarlar" bölümü,internet).

Yeni eğitim uygulaması ve tepkiler [değiştir]

2006 yılı başlarında AC Devlet Parlamentosu-Khase tarafından çıkarılan yeni "AC Eğitim yasası" ile,Adigece,Adige kökenli öğrenciler için zorunlu bir ders dili statüsüne çıkartıldı.Böylece AC'de Adige kökenli toplam 14.441 öğrenciden 21'i dışında, kalanı Adigece anadilini öğrenme olanağına kavuşturuldu

(bk.Пэнэшъу Сэфэр,"Зыкъэтш1эжыным игъо хъугъэ",Адыгэ макъ,04.05.2007,internet,Türkçesi için bk.Sefer Peneşü,Uyanma Vaktidir,Jineps gazetesi,Теммуз 2007,sayı 20,s.4).Böylece,bir kazanım olarak,bazı çevrelerce desteklenen Rus asimilasyonu uygulamalarını kesintiye uğratici önemli bir karşı adım atılmış oldu.Ama,bazı Rus çevreler, Adıgecenin Rusça gibi zorunlu bir "eğitim dili yapılamayacağını" söyleyerek tepki göstermişlerdi.

Yeni Eğitim yasasına yargısal müdahale

2006-2007 eğitim ve öğretim yılında uygulama olanağı bulan sözkonusu "Eğitim yasası", AC Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.İptal kararı,"Adıgecenin RF'de zorunlu bir eğitim dili olmadığı,sadece yerel idari birimler (region ya da komponent) düzeyinde ve isteğe bağlı olarak okutulmak üzere eğitim programına alınmış olan seçmeli ders dillerinden biri olduğu,bu dilin,istemeyenler için zorunlu bir eğitim dili haline getirildiği,bunun RF hukuk sistemine (mevzuatına) ve insan haklarına aykırı düştüğü" gerekçesine dayandırılmıştır.Ancak,AC Bilim ve Eğitim Bakanı Ramazan Bedaneko (Бэданэкъо Рэмэзан),Adıgece'in öğretilmesinin RF ve AC anayasalarına aykırı olmadığını belirterek,durumun AC Bakanlar Kurulu'nda görüşüleceğini ve Adıgecenin okutulmasına devam edileceğini açıklamışsa da,ancak olumlu bir sonuç alınmamıştır.Adıgece,2007 yılından beri,sadece Adıge dili dersi ile sınırlı olmak üzere okullarda okutulmaktadır. Resmi verilere göre,2008-2009 ders yılında Adıgece ders alan öğrenci sayısı,14 bini Adıge kökenli olmak üzere,30 binin üzerine çıkmıştır (bk.Adıge maq,14.03.2009,Türkçesi için bk.Ç'are Fatim,Dil,Ulusun Temelidir,14.03.2009,CircassianCanada,Yeni Dökümanlar Bölümü).

Bu arada,Diaspora'da,Adıgey'in ortadan kaldırılıp topraklarının Krasnodar Kray'a katılması konusunun gündeme getirileceği biçiminde yoğun kuşku ve kaygılar da vardı.Ancak Adıgey,kendisini toparlamayı başarmış ve güçlenmiş görünmektedir.Ancak,Adıgey'e ait geniş bir turistik yöre ve kalıcı karlarla beslenen,ortalama 2.000 metre yüksekliğinde ve çok sayıda ırmağın kaynağını oluşturan büyük bir su deposu olan,bol oksijeni (%38) ile çok sayıda turist ve hastayı çeken,bir eşinin sadece İsviçre'de bulunduğu söylenen,ekonomik değeri yüksek ve dünyaca tanınan Aziş-Tav gibi yeraltı mağaraları kompleksi yanında,başka turistik tesisleri de barındıran 16.500 hektar (165 km.kare) genişliğindeki doğa harikası Leğo-Naqe Yaylalarının (Lago-Naki), Krasnodar krayı tarafından ele geçirilmeye çalışıldığı,Adıgeyerin bu yerlerden oldu bittilerle uzaklaştırılmakta oldukları söylenmektedir.Özellikle 2014 Kış Olimpiyatları'nın Adıgey'in bitişiğindeki tarihi Adıge toprağı Soçi'de (Саçe/Шъачэ) yapılacak olması,ancak Soçi tanıtımlarında Grek ve Osmanlı adları kullanılırken,toprağın yerlisi ve asıl sahibi olan Adıgeyerin adına sansür uygulanmakta olması eleştirilere yol açmakta,RF üst düzey yetkililerinin gizli desteğiyle tarihsel ve kültürel bir soykırım politikası uygulandığı öne sürülmektedir.

Din

Adıgeler arasında "Çok tanrılı" (politeist) bir inanç sistemi vardı. En büyük tanrıya "Tha" ("Тха" ya da "Тхьашхо"; Bütün tanrıları ve herşeyi o yönetirdi) derlerdi. Daha sonra gök, yer, deniz, ırmak ve benzeri tanrılar gelirdi.

Adıgelerin 1864 öncesi bağımsızlık döneminden kalma Şapsığ ve Natuhay bayrakları halen Maykop'taki Adige Ulusal Müzesi'nde korunmaktadır.[17] Şimdiki AC bayrağı ise, 19. yüzyılda bütün Çerkesya bölgelerini (eyaletleri) temsil etmek üzere kullanılmış olan,ama orijinali bulunamadığından, kitaplardaki resimlerden yararlanılarak ve kısmen de değiştirilerek çizilmiş bir bayraktır. Adige toplulukları, savaş ve törenlere kendi özel flama ve bayraklarını taşıyarak katılırlardı (Adige bayrağı tarihi için bk."Çerkes Sorunu Yeniden Gözden Geçirilmelidir",22 Mart 2011,Cherkessia.net).

Özellikle 15-16.yüzyıllarda Türkler ve Kırım Tatarları aracılığıyla yayılmaya başlayan Müslümanlık, 17-19.yüzyıllarda güçlendi.

Yine de eski inançlar bütünüyle silinmedi. Örneğin, 19. yüzyıl başlarında, papazlar eşliğinde ve büyük haçlar karşısında sığır kurban ediliyordu. Ayrıca veba ya da başka bir salgın hastalık karşısında, Adıgeler, köylerini ya da bölgelerini diktikleri çekiç görünümlü haçlarla ("Kaş" ya da "Пхъэзэкъупцэ") çevirip salgından korunmaya çalışıyorlardı. Ayrıca evlerinin içlerini de, korunma amacıyla, çekiç biçimli haçlarla donatıyor, mumlar yakıyorlardı. 7-9. yüzyıllarda Karadeniz kıyısında bulunmuş olan Grek yerleşimi Nikopsis başlıca dini merkezdi. Ayin ve dualar Grekçe yapılıyordu. Ayrıca bk. Дин зэфэшхьафхэм япхыгъэ ч1ып1ац1эхэр, yazının Türkçesi için de bk. "Çerkesya'da değişik dinlerle ilişkili yer adları", internet.

Adıgeler şimdi Sünni/Hanefi'dirler, kendi bölgelerinde, Maykop'taki "Adige Cumhuriyeti ve Krasnodar Krayı Müslümanları Müftülüğüne" bağlıdırlar.

Nüfus ve nüfus dağılışı

Nüfus toplamı:447.109 (2002)

Kentli:234.900 (% 52.5)

Köylü:212.209 (% 47.5)

Erkek:208.109 (% 46.5)

Kadın:239.090 (% 53.5)

1897,1926 ve 1939 sayımlarında şimdiki "Adige"+"Çerkes" nüfus,sadece "Çerkes" (ya da "Adige") adı altında ortak bir sayı olarak verilmiş,1959 nüfus sayımı ile birlikte nüfus toplamı,"Adige" ve "Çerkes" adları altında birbirinden ayrı verilmeye başlanmıştır (2002 sayımından beri "Şapsığ" etnik adı da eklendi,böylece Adıgelerin etnik ad listesi 4'e çıkmış oldu: Adige, Çerkes, Kabartay, Şapsığ).

"Adige Özerk Oblastı" (AÖO),27 Temmuz 1922'de Rusya SFSC'ne bağlı olarak kuruldu,ilk adı "Çerkes (Adıgey)" idi.24 Ağustos 1922'de Adıgey (Çerkes),13 Ağustos 1928'de de Adıgey Özerk Oblastı (AÖO)

adını aldı.İlk kuruluşunda yüzölçümü 2.660 km.kare,nüfusu 113.5 bin kadardı.Bu nüfusun % 44.8'i Adıge (50.821),% 25.6'sı Rus (29.102),yönetim merkezi de,geçici olarak, oblast sınırları dışında olan Krasnodar kentinde idi.1936'da AÖO'nun toprakları genişletildi,yönetim merkezi de Maykop'a taşındı.Ama,genişleme ve Stalin'in Rusları ulusal bölgelere yerleştirme politikaları sonucu,Adıge oranı da, yarı yarıya azalarak % 20'ler düzeyine düştü,Rus oranı ise 1979'a değin % 70'ler düzeyinde seyretti (1939'da % 71.1;1970'de % 71.7).Daha sonra Adıge sayısı ve oranı yükselmeye, Ruslarınkı ise düşmeye başladı.

Ekim 1990'da egemenlik kararı alarak cumhuriyet ilan eden AÖO,3 Temmuz 1991'de Adıgey ÖSSC statüsüyle Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) devlet yapısı içine alındı ve Aralık 1991'de RSFSC yerinde oluşan RF içinde AC olarak kaldı.

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/>